

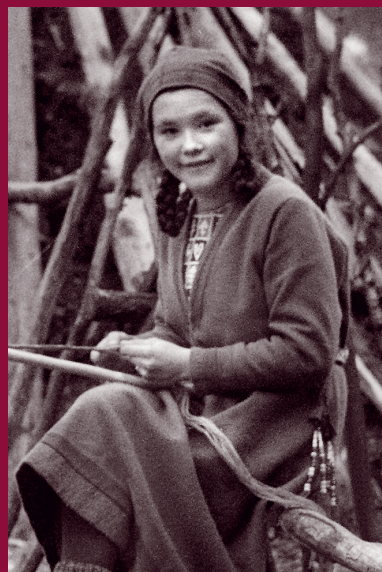
Tre sydsamiska kvinnoportätt



Anna-Brita Kråik



Elisabet Rensberg



Sara Bexelius

Red. Ewa Ljungdahl

Tre sydsamiska kvinnoporträtt



BERÄTTELSENA ÄR SKRIVNA I SAMARBETE MED BARNBARN
(ANNA-BRITA OCH ELISABET) OCH BARN (SARA).
SKRIFTEN ÄR FINANSIERAD AV LÄNSSTYRELSEN I JÄMTLANDS LÄN.



*Tack Anna-Brita, Elisabet & Sara
för att vi har fått ta del av era liv!*

Bakgrund

Den samiska historien, inte minst sydsamer-nas historia, är till stor del en tyst historia. En orsak är att det sydsamiska språket framför allt är ett talspråk och att egna skrivna källor därför nästan helt saknas. Speciellt samiska kvinnor har inte så ofta kommit till tals, och framför allt har de »vanliga« samiska kvin-nornas livsöden sällan lämnat några varaktiga avtryck efter sig i historieböckerna.

2012 beviljades Gaaltije i samarbete med Ingrid Rehnfeldt från Mittådalens sameby medel från Länsstyrelsen i Jämtlands län för att låta en sydsamisk kvinna, Lucia Lars-dotter, »Lussi Lars«, träda fram ur historien. Intresset för berättelsen om Lucia blev så stort att Gaaltije önskade fortsätta berätta om sydsamiska kvinnor. 2017 är ett speciellt

år vad gäller sydsamisk historia eftersom det detta år är hundra år sedan samernas första landsmöte i Trondheim. Frihetskämpen och feministen Elsa Laula Renberg från Tärnaby var en av initiativtagarna till mötet som hölls den 6 februari, den dag som numera räknas som samernas nationaldag. Mötet blev en stark samisk manifestation med deltagande både från Norge och Sverige, och för Gaaltije kändes det naturligt att fortsätta dokumen-tera kvinnohistoria just detta år.

Den här gången har vi valt att berätta om tre kvinnor med helt olika livsöden trots att de hade ganska likartad barndom med uppväxt i renskötande familjer. Kvinnorna är presenterade i bokstavsordning utifrån sina förnamn.



ANNA-BRITA KRÅIK
flyttade med sin
make, många barn
och en stor renhjord
från hemtrakterna i

Frostviken till helt nya renbetes-
marker i Handölsdalen i västra
Jämtland. Där blev de snabbt
etablerade och stannade kvar för
resten av livet. Anna-Brita deltog
i renskötseln trots sin stora familj.
Hennes make var värtalig och kraft-
full medan Anna-Brita var mera
tystlåten och höll sig i bakgrunden.
Men egentligen var det kanske hon
som styrde och ställde både i och
utom hemmet.



**ELISABET RENS-
BERG**, »Fjällsjödrott-
ningen«, från Ruvhten
sijte (Tännäs sameby)
var en stark och

självständig kvinna som blev änka
tidigt. Elisabet var aktiv i rensköt-
seln långt upp i åldern och hade
bestämda åsikter om samebyns
renavelsarbete. Hon var en av få
kvinnor som regelbundet deltog i
lappfogdens möten med samebyn.
Hon var även en skicklig slöjare,
kunnig i naturmedicin och en varm
förespråkare för det sydsamiska
språkets överlevnad.



SARA BEXELIUS
från Mittådalen växte
upp i en renskötarmil-
jö, men lämnade som
ung det samiska var-

dagslivet för att bli stadsbo och ar-
beta långt ifrån renskötseln. Trots
detta var Sara en stor kulturbäare
och en skicklig förmedlare av den
sydsamiska kulturen. Varje sommar
från det hon var barn arbetade hon
i samevistet på Skansen och infor-
merade besökare från jordens alla
hörn om samiskt liv och traditioner.

Hur vi lärde känna Anna-Brita, Elisabet & Sara

Hur bär man sig åt för att lära känna tre kvinnor som inte längre är i livet och själva kan berätta om sina liv? För att samla fakta om Anna-Brita, Elisabet och Sara har vi använt oss av en kombination av intervjuer av släktingar, arkivstudier samt besök på deras boplatser.

- INTERVJUER. Anna-Brita och Elisabet har båda barnbarn och andra släktingar som för berättelserna om sin *ahkka* (samiska för mormor eller farmor) vidare. Vad gäller Sara, som var född senare än de övriga två kvinnorna, så är några av hennes barn i livet och kan berätta om henne.

- ARKIVSTUDIER. Även om det inte finns några »egna« samiska skrivna källor så kan man hitta den samiska befolkningen bland annat i församlingarnas kyrkböcker och i lappfogdens arkiv. Tidningsartiklar, Jamtlis intervjuer från 1980-talet samt Nordiska museets dokumentationer har liksom fotografier gett liv åt torra arkivfakta.

- BESÖK PÅ DERAS BOPLATSER. Ett bra sätt att lära känna kvinnorna och få mera insikt i deras liv har varit att besöka deras boplatser tillsammans med efterlevande släktingar.

Alla människor lämnar olika avtryck och vi uppfattar olika sidor hos varandra. Faktorer som vilken släktmässig och personlig relation vi har till varandra spelar in, liksom vilka erfarenheter och referensramar vi själva har. Ett barn kan till exempel uppfatta en person på ett helt annat sätt än vad en vuxen gör, och två personer från två olika kulturen kan få helt skilda bilder av varandra.

En berättelse om en speciell person kan därmed variera ganska mycket beroende på vem det är som berättar. Berättelserna om Anna-Brita, Elisabet och Sara är några av deras barns och barnbarns. Om vi hade frågat andra hade vi kanske fått helt andra beskrivningar av de tre kvinnorna.

Anna-Brita Kråik
(f. Andersdotter)
1875–1952

ANNA-BRITA KRÅIK

BARNDOM

Flickan Anna-Brita Andersson (Andersdotter) Nordqvist föddes den 6 juni 1875 i Orrnäsfjäll i Frostvikens lappförsamling i norra Jämtland. Hennes föräldrar var Anders Andersson Nordqvist (1844–1914) och hans hustru Anna Magdalena Mattsdotter Båtas (1838–1916), båda från Orrnäsfjäll. Föräldrarna var renskötare. I vigselboken för Frostvikens lappförsamling står att »lappdrängen Anders Andersson och lappigan Anna Matsdotter« gifte sig 11 september 1864. Modern var döpt i Föllinge och hade gått i skola i Gafsele (sijtijarne.no). I husförhörlängden för Frostvikens lappförsamling står antecknat att båda föräldrarna läste »försvarligt«.

Faderns föräldrar (Anna-Britas farföräldrar) var Anders Clementsson (eller Clemetsson) f. 1789, och Stina Nilsson, f. 1803 (geni.com). Förmodligen var de båda från Frostvikens lappförsamling. Anna-Britas morföräldrar var Matts Larsson (1808–1862) från Gitsfjäll i Volgsjö, som står antecknad dels som »skogslapp från Arksjölandet« (geni.com) och dels som skattelapp i Orrnäsfjäll (sijtijarne.no), och Magdalena (Malin) Jonsdotter Båtas (1802–1891) som var född i Burgfjäll, Åsele och dog i Mellanskogsfjäll i Frostviken.

Anna-Brita döptes 27 juni 1875 när hon var tre veckor gammal av prästen Wennberg, men var hon döptes framgår inte av kyrkoboken. Dopvittnen (faddrar) var »fjellman Nils Mattsson och hans hustru, fjellman Nils Sjulsson och hans hustru, Orrnäsfjäll,

fjellman Olof Olofsson och [oläsligt], Sigrid Andersdotter« (Frostvikens kyrkoarkiv, Födelse- och dopböcker).

Anna-Brita hade sex syskon, systern Kristina och fem bröder; Mattias, Nils, Anders, Jonas och Kristoffer. Brodern Jonas dog som spädbarn medan de övriga syskonen uppnådde vuxen ålder. Alla hennes syskon blev renskötare, och flera av dem stannade kvar i hemtrakterna i Orrnäsfjäll.

När Anna-Brita växte upp hade hennes familj Daima som huvudviste. Vistet låg vid Saxaborgabäcken på norra sidan av Nedre Daimasjön och är sedan länge övergivet. Endast kåtatomter och lite byggnadsrester finns kvar. Hur Anna-Brita lärde sig att läsa och skriva vet vi inte, men hon konfirmerades vid Fridhems barnhem den 11 april 1891 och förmodligen gick hon även i skola där. Fridhem låg i Hillsand och var både barnhem och skola.

Verksamheten vid Fridhem startade i slutet av 1870-talet och finansierades med hjälp av Evangeliska Fosterlandsstiftelsen och andra »missionsvänner«. Innan skolan i Änge i Undersåker blev statlig skola 1913 var det många samebarn från norra Jämtland som bodde och fick undervisning vid Fridhem (Thomasson 2002). I husförhörlängden står att Anna-Brita läste »förklaringen ab« och »innantill ab«. Ab betyder antagligen »försvarligt« på en sjugradig skala som prästen använde för att gradera församlingsbornas kunskaper i katekesen och förmåga att läsa.



Från vistet i Daima. Lena Kroik sitter på lämningarna efter en kåta, kanske den kåta där Anna-Brita bodde med sin familj? Foto Thomas Kroik.

ANNA BRITA ANDERSSON (ANDERSDOTTER)

1875–1952 Frostvikens lappförsamling (lf)

MOR Anna Magdalena Mattsdotter Båtas
(1838–1916), Frostvikens lf
MORFAR: Matts Larsson (1808–1862),
död i Frostvikens lf
MORMOR: Magdalena Jonsdotter
Båtas (1802–1891), död i Frostvikens lf

FAR Anders Andersson Nordqvist
(1844–1914), Frostvikens lf
FARFAR: Anders Clementsson (el.
Clemetsson) (f. 1789), Frostvikens lf
FARMOR: Stina Nilsdotter (f. 1803),
Frostvikens lf.

SYSKON Mattias (Mats) (f. 1865). Gift 1892
med Maria Kristina Jonsdotter
Streuka från Burgfjäll. Renskötare
i Orrnäsfjäll.

Nils (f. 1867). Gift med Margreta
Jonsdotter i Holtdalen, Sör-Trönde-
lag. Renskötare i Uvdal i Norge,
kallades Stubbe-Nils.

Anders »den yngre« (f. 1869). Gift
med Sigrd Maria Torkelsdotter från
Orrnäsfjäll. Renskötare i Orrnäsfjäll.

Kristina Magdalena (1872–1923). Gift
först med Anders Larsson från Orr-
näsfjäll och sedan med Nils Anders-
son Bergkvist, Orrnäsfjäll. Ren-
skötare i Orrnäsfjäll.

Jonas Klemet (1878–1878)

Kristoffer (f. 1880), Gift med Anna
Maria Månsdotter Fjällström från
Västra Arksjölandet i Vilhelmina.
Renskötare i Orrnäsfjäll.

Till höger: Anna-Brita med två av sina barn, förmodligen
de två yngsta; Lars och Aina. Foto Nils Thomasson,
Jamtli bildbyrå.

GIFTERMÅL OCH BARN

Arkiven berättar ingenting om var Anna-Brita tillbringade sina ungdomsår. Kanske stannade hon i hemmet och arbetade tills hon vid 24 års ålder gifte sig? Eller tjänade hon som piga hos någon annan renskötarfamilj i närheten?

Den 7 april 1899 gifte sig »Lappigan i Orrnäsfjäll« Anna-Brita Nordqvist med Lars Larsson Kroik, »Lappman från Vilhelmina församling« i Vesterbottens län (1899 lysningsbok för Frostvikens lapska församling

och dess Vigselsbok). De gifte sig i Selångers kyrka, vigsselförrättare var kyrkoherden O. K. Hensen? (svårt att tyda efternamnet i kyrkboken). Det kan tyckas märkligt att de gifte sig i Selånger, men både Anna-Britas familj och Lars Larsson Kråik var ofta i trakterna runt Sundsvall med renarna under vintrarna. Där fanns det gott om bete och stor efterfrågan på renkött och renskin. Samtidigt med vigseln döptes den äldste sonen Anders, som hade fötts på vinterlandet 14 mars samma år.



Lars Larsson Kråik (1875–1960) var född i Gitsfjäll, Vilhelmina i ett viste söder om Kultsjön (Thomasson 1998). Hans föräldrar var Lars Abraham Kråik (1841–1906) som var skattelapp på Kultsjölandet och Maria Magdalena (Maja Lena) Torkildsdotter (1843–1922) från Orrnäsfjäll. Lars hade flera syskon, bland andra brodern Torkel som först var skattelapp i Burgfjäll och senare bosatt som nybyggare i Röberg i Vilhelmina. Lars hade liksom sina syskon genomgått den fasta missionsskolan i Gafsele. 1892 flyttade Lars från Kultsjön till Orrnäsfjäll där han jobbade som dräng hos renägaren Mattias Andersson under några år. Mattias och hans familj hade sitt höst- och vårviste vid Daima där även hans föräldrar och syskon bodde. Anna-Brita var Mattias yngre syster, så det var antagligen i Daima som hon och Lars träffades och fattade tycke för varandra.

Anna-Brita och Lars fick elva barn tillsammans. Den äldste sonen, Anders (Ante), föddes samma år som giftermålet, och därefter födde Anna-Brita ytterligare tio barn mellan 1901 och 1921, alltså i genomsnitt ett barn vartannat år. När yngste sonen Lars föddes var Anna-Brita 46 år. Två av barnen, Alma Linnea och Ingemar, dog unga medan de övriga nio uppnådde vuxen ålder.

BARN Anders (Ante) Emanuel Laurentius (1899–1978). Han var född på vinterlandet i Tuna församling i Väster-norrland. Vid födseln inskriven i Orrnäsfjäll, Frostvikens lf. Gift med Ada Celina Andersdotter, inga barn.

Mattias Antonius (1901–1954). Född inom Orrnäsfjäll. Gift med Sara Nikolina Nilsdotter från Frostviken, sju barn. Han hade även en dotter från ett tidigare äktenskap.

Maria (Maja) Frideborg (1903–1987). Född inom Orrnäsfjäll. Gift med Lars Sjulsson från Arjeplog, ett fosterbarn.

Teodor Fritjof (1906–1971). Född på vinterlandet i Revsund, Gällö, inskriven i Orrnäsfjäll. Gift med Aina Nilsson från Frostviken, fem barn.

Alma Linnea (1908–1910) Född inom Orrnäsfjäll.

Alma Kristina (1910–1994). Född inom Orrnäsfjäll. Ogift, inga barn.

Axel Arvid (1911–1966). Född inom Orrnäsfjäll. Ogift, inga barn.

Ingemar Kristoffer (1912–1935). Född inom Orrnäsfjäll. Avled som ung i TBC. Ogift, inga barn.

Lisa Linnea (1914–1949). Född inom Orrnäsfjäll. Gift med Nils Axel Nilsson från Mittådalen, inga barn.

Aina Magdalena (1918–2004). Född i Ripbo, Handölsdalens lappby, Undersåkers lf. Gift med Carl Henrik Jonsson från Östersund, fem barn.

Lars Nikolaus (1921–1988). Född i Ripbo, Handölsdalens lappby, Undersåkers lf. Gift med Barbro Rönnhagen från Skålan, sju barn.



I kåtans dörröppning står Lars och Anna-Britas dotter Maja och framför kåtan sitter några av hennes yngre syskon. Tjallingen 1923. Foto Nils Thomasson, Jamtli bildbyrå.



J. Lundback
STENSKA
OSTERSUND

Bröllop mellan Lisa Andersdotter (dotter till »Klockar-Ante« Larsson och hans hustru Sigrd Jonsdotter Streuka från Frostviken) och Anders Sandlin 1919. Anna-Brita och Lars Kråk sitter i mitten längst fram. Foto privat.

VUXENLIVET I FROSTVIKEN

Efter att ha bedrivit renskötsel i Orrnäsfjäll några år flyttade Lars och Anna-Brita med barn och renar till den så kallade Blåsjökilen nära norska gränsen i Frostviken. Anledningen var att det »blev för trångt» i Orrnäsfjäll (Thomasson 1988), vilket bör innebära att betet inte räckte till för renarna. Under åren i Blåsjökilen hade de höstvist i Valldalen, och de lär även ha haft en kåta på norska sidan av gränsen. Under vintrarna var de i trakterna av Görvik och Borgvattnet i östra Jämtland. I slutet av april kom de åter till Valldalen, och därifrån flyttade de i slutet av juli vidare till Grukksfjäll, där kåtan lämnades medan renhjorden fördes över på norskt område. De bodde i träkåta i Valldalen, i tältkåta på sommaren och i någon bondgård under vintern (Renbetesdelegationens undersökningar 1912–1916).

Anna-Brita och Lars dotter Maja (Maria) var född i en kåta i vistet i Daima 1903. Hon berättar i en intervju från 1982 (samiska referensgruppen vid Jämtlands läns museum) om sin barndom i Frostviken:

Jag minns flyttningarna neråt landet. Det var långa strapatsrika flyttningar. På hösten skulle vi flytta ner renar och ackjor från södra Blåsjön. Far kom och mötte oss (den övriga familjen) med renar. Vi övernattade i Ankarede. Det var olika flyttningsvägar, både Sundsvall och Härnösand och ibland till Ångermanland och Hälsingland, i närheten av Ramsjö. Flyttningarna ner gick bra. Det fanns inga många hinder, få vägar. Flyttningslederna var fria. Där vi stannade för natten och vädret var bra, inte för kallt, satte vi inte upp några tältkåtor utan bredde bara tält-

duken över oss. På flyttningarna hade vi med oss i matväg övervägande kött, kokade eller stekte kött och åt kams till och hembakat bröd förstås. Däremot ej torkat kött på vintern. Vadmalsskläder bars, vadmalsskolt, päls, renskinnshandskar och lappskor. Kvinnorna bar också vadmalssbyxor. Folket i bygderna kände till när vi kom. De var hyggliga. Vi kom alltid ner till julen, på julafton. Där vi stannade till blev vi bjudna av värdfolket i mangårdsbyggnaden på julafton. Den bjudningen räckte en 14-dagars tid, släkt på släkt kom. Far hade renföreläsning på söndagarna inom Härnösands och Sundsvallsområdena. På våren när vi flyttade från skogslandet mot fjällen satt jag som liten i ackjan i renfjäll och renpäls, vajan fick inte lämnas. Den lilla kalven skulle läggas i mitt knä, i renfjällen som jag satt i. Vajan skulle bindas bak i bakersta ackjan. Ett par mils flyttning, sen uppehåll och vila och kalven fick dia. Var det långt till fjälls fick inte vajan och kalven lämnas. Där vi stannade till bands vajan vid en björk eller gran och kalven bredvid. Så fortsatte vi tills vi var i fjällen och hemorten. Inte förrän vi kom till fjäl-len så släpptes vajan och renkalven. Det förekom likadant för våra släktingar i norra Jämtland och våra grannar. De gjorde på samma vis. Vi flyttade även på sommaren, i juli månad, från Stora Blåsjön till Leipikvattnet. Därifrån klövjade vi med renar till Sielkensjön och 1 mil till sommarvistet Sielken. Jag fick som fem-sex-åring sitta på första klövjereren som mor ledde. Det var två rajder. Jag minns också att vi klövjade med häst från Jormvattnet när vi stadigvarande bodde i Valldalen. Byggde kåta i Valldalen, en kåta av klövjad gran. Därifrån flyttade vi till Sielken på sommaren.

Från ett sammanträde med samer tillhörande Frostvikens norra lappby får vi veta mera om situationen för renskötseln i Frostviken i början av 1900-talet:

Omkring 6000 renar var det största antal som Kristoffer och Anders Andersson kunde minnas hava betats inom det område, som efter 1915 års lappbyindelning benämnes Frostvikens norra lappby. Denna hjord betades i två grupper: 1. Burgfjället: Per Gustaf Larsson och Axel Gabriel Wardo. Raukasjövattendraget var gräns i söder för denna grupp. 2. Familjen Nordkvist: (Mattias Andersson, Nils Bergkvist, Lars Larsson Kroik, Anders Andersson och Kristoffer Andersson. Mattias, Anders och Kristoffer voro söner, Kroik och Bergkvist svärsöner till Nordkvist) ... Hela denna hjord var emellertid för stor för trakten, vilket yttrade sig så, att renar kommo in i Vilhelmina, in i Norge, söderut till granngrupperna ja, ända ned till Hotagens lappby. Därför utflyttade Nils Bergkvist några år före 1910 med 400 renar till södra Blåsjöfjäll och sedemera enligt Konungens Befallningshavandes resolution den 30/12 1910 såväl han som Per Gustaf Larsson med 6–700 renar till Offerdals östra respektive Hotagens lappbyar. Lars Larsson Kroik intog Bergkvists plats i Blåsjökilen för att 1914–1915 överflytta till Handölsdalens lappby (Protokoll från sammanträde i 1930 års lapputredning med renskötande och renägande lappar tillhörande Frostvikens norra lappby i renvaktarstugan vid Saxborgasjön den 23 augusti 1932).

FLYTTNINGEN TILL HANDÖLSDALEN

Men markerna i Blåsjökilen räckte inte heller till för Kråik. Han behövde större betesområden för sina renar, och sökte sig därför söderut mot fjällen i västra Jämtland. Renskötseln i dåvarande Åre-Storsjö lappby hade haft en besvärlig period med »viss nedgångstid de närmaste årtiondena kring sekelskiftet» vilket ledde till en radikal utslaktning av förvildade renar. »Handölsfjällen» var därför i princip utan renar några år på 1910-talet (Thomasson 1998), vilket Kråik tydligen kände till. *Hörda öfver Lars Larsson Kråiks från Frostviken ansökan om tillstånd att jämte familj och renar inflytta till Åre-Storsjö lappby så hade lappmännen intet att härmed anmärka ... att såväl betet som utrymmet inom lappbyn medgav inflyttningen* (Lappfogdens sammanträde med Åre-Storsjö lappby i Storvallen 26/9 1914). Lars Larsson tilldelades Handölsdalen lappby, som tillkom när den stora Åre-Storsjö lappby delades upp i flera mindre lappbyar 1916.

Enligt renlängden (Lappfogdens arkiv) flyttade Anna-Brita och Lars med sju barn och 800 renar från Frostviken på hösten 1915. Under den första vintern vistades de på olika ställen i västra Jämtland. Den första fasta bopplatsen var på gården Bränna söder om Ånnsjön där de hyrde in sig en tid. Därifrån flyttade de till Ripbo i Handölsdalen, som blev deras höst- och vårviste. Ripbo hade byggts som jaktstuga av en engelsman i slutet av 1800-talet, men stugan var övergiven när Kråiks kom dit. De byggde en kåta, men använde även stugan. Under perioden i Ripbo föddes de två yngsta barnen, Aina 1918 och Lars 1921.



Före detta jaktstugan i Ripbo, där Kråiks bodde de första åren i Handölsdalen. Stugan är restaurerad och används fortfarande. Foto Ewa Ljungdahl.



Precis där Storulvåns turiststation ligger i dag hade Kråiks sitt första sommarviste. Foto Ewa Ljungdahl.

Sommartid hade familjen sitt viste vid Storulvån, precis på den plats där STF några år senare byggde en turiststation. Redan medan Kråiks hade sommarvistet där hade STF en mindre turiststuga alldeles intill. 1924 var sista året de bodde i Ripbo och Storulvån.

Dottern Maja berättar om flyttningen till Handölsdalen: *Vi flyttade med renrajd från Frostviken till Handölsdalen på hösten 1915. Flyttade från Södra Blåsjön och genom Ströms vattudal över Gäddede och Strömsund–Arvaslien (?), Häggenås, förbi Östersund. Vi flyttade med renar och 7–8 ackjor och tama dragoxar genom byarna. Far ledde renhjorden, bror Anders 15 år och drängen efter. Strax efter kom mor med rajden med barnen Maria, Anders, Mattias och Teodor. Jag fick sitta i första ackjan men ibland fick jag åka skidor. Ibland flyttade vi hela natten om det var dåligt bete. Kalvarna blev trötta. I bondgår-*

darna köpte vi bl.a. getmeseost och bondsmör. Renkött tog vi med själva, rentunga, renlever och malet renhjärta förvarades i torkad renmage. Hembakade tunnkakor av vetemjöl och havregryn och även blodkakor fanns med. När vi kom till Handölsdalen bakade vi på täljstenshällar som vi köpt på täljstensfabriken. Pappa var ju okänd. Vi kom fram till Mörsilsjön och var med renarna i Mörsil februari, mars, april. Den 1 maj flyttade vi långt söder om Järpströmmen. Sen kom vi bortöver till Hottön och däröver mot Vällistefjället, efter Vällistefjället mellan Vålådalen och Hottön, sedan till Skårsdalen. Sista dan äver Ånnsjöns södra ändar så landade vi i juni i Bränna. Far hyrde in oss i Brännan. Sen flyttade vi till jaktvillan Ripbo som privata jaktherrar ägde. Vi bodde där i många år. Ripbo var höst- och vårviste, Tjallingen högsommarlandet.



Från rengördet i Tjallingen 1917. Anna-Brita står mitt i bilden.
Foto Nils Thomasson, Jamtli bildbyrå.

Lars och Anna-Brita etablerade sig snabbt i Handölsdalen. Efter de första åren i Ripbo och Storulvån kom de 1925 till Tjallingen, där de sedan hade sitt huvudviste under hela livstiden. När de kom till Tjallingen fanns där många spår efter tidigare generationers renskötare, både på västra och östra sidan av

Handölan, men det bodde inte några aktiva renskötare där just då. Vistet lär i äldre tid ha kallats för *Veigehjallah* på samiska och Storvallen på svenska (Björck 1985), och det påstås att det var Kråik som gav platsen namnet Tjallingen.

De första åren i Tjallingen bodde familjen i en kåta på västra sidan av Handölan, men så småningom byggdes en stuga, en åttkantig kåta, flera förrådsbyggnader och 1938 ett större hus med flera rum. Virke till huset drogs fram med häst och släde, och timmermannen kom från Ljungdalen. Han hade tidigare byggt den första Sylstationen, och huset i Tjallingen byggdes med likartat utseende. Enligt Kråik byggdes huset främst i syfte att försäkra sig om marken, om man hade ett hus kunde man inte så lätt bli bortkörd. Det berättas att den första tiden användes huset mest för att laga mat i, sov gjorde man i kåtan. Därefter flyttade Lars in i ett rum i huset, och så småningom flyttade även Anna-Brita och barnen in. Kråiks lät själva bygga väg från Handöl fram till Tjallingen, två mil genom obruten mark. Vägen blev färdig 1958. En bro över Handölan fanns då redan, så att man enkelt kunde ta sig från östra sidan av ån till boplatsten på västra sidan.



Kråiks bostadshus i Tjallingen är renoverat i flera omgångar, men ser i princip ut som originalet från 1938. Foto Ewa Ljungdahl.

Under somrarna flyttade Kråiks för några veckor till ett mindre viste vid Ljungsjöarna där de hade kåta och en liten stuga. Där hade de kalvmärkning och skiljning och där fiskade de i småsjöarna. På hösten fiskades i större skala inför vinterns behov. Fisken saltades ner i tunnor på plats och drogs sen hem till Tjallingen sent på hösten när marken hade frusit. Under högsommaren betade renarna i högfjällen i väster, runt Blåhammaren, Snasahögarna och Sylarna.

Dottern Maja berättar: *I Tjallingen hade inga samer bott på 40 år. Det fanns gamla lämningar av kåtor och rengården uppefter Tjallingån. Far byggde först kåtor i Tjallingen – modern kåta av träplank och papp, sen blev det stuga. Men så mötte vi vildrenen här – Härjedalens vildrenar, dom spridde sig även hit norrut. Jag var elva år då. Våra renar ville förstås tillbaka till Frostviken. Anders (äldsta brodern), mor och far geta renarna. I juni kom Gunilla och Lars Doj och ville köpa renar av far. Bråda tider med dom där vildrenarna. Jag som barn var ju intresserad och ville höra. Andra året var jag tolv år. Då fick jag första gången följa Gunilla Doj och valla renarna. Jag var så intresserad av vildren och var så glad att få följa med och se dem. Första gången hade vi slakt i Mittådalen. Största delen av vildrenen i gårdet. Några av fars tama renar följde ju med. Medan renhjorden fick vila i gårdet kokade Gunilla och jag kaffe. Svåra rovdjursår av varg då, det var väl därför som renen blev skygg. Jag var med överallt, kasta lasso, märka kalv. I Ljungsjöarna hade vi renmärkning och renskiljning. Dessmellan flyttade vi med renarna till Blåhammaren och Snasahögarna. Jag fick geta hanrenarna på våren mellan Handöl och Tjallingen – var 12 år första gången.*



Stuga och båthus vid Ljungsjöarna, där man hade kalvmärkning och fiskade. Foto Ewa Ljungdahl.

Anders var med sumlorna i Blåhammaren. Jag hade så många syskon och var glad att få komma ut i renskogen. Jag följde pappa när han skulle kastrera brundar.

I december eller början av januari lämnades vistet i Tjallingen och Kråiks flyttade med de mindre barnen – de äldre hade egna hushåll eller gick i nomadskolan i Änge – och renarna till vinterbetesmarkerna, oftast i Härjedalen men ibland i trakterna Storlien–Renfjället i västra Jämtland.

Anna-Brita och Lars var duktiga renskötare och hade förmågan att få renhjorden att växa, en kombination av hårt arbete och renlycka. Familjen hade många drängar, men däremot inte så många pigor utan döttrarna fick tidigt börja hjälpa till i hushållet.

Maja fortsätter sin berättelse: *Jag flytta med renar och ackjor också, 1924 i Klövsjö och vi flyttade höst och vår. På hösten neröver åt Klövsjö och Rätan, Kvarnsjö. Bara karlarna flyttade först. Flickorna var med i ackjorna. När mor blev*

Barnen från vänster: Ingemar, Lisa och Axel. Bakom sparken står Maja. På sparken sitter förmodligen en prästdotter. Fotot är taget 1918 i Hackås. Foto Jamtli bildbyrå.



äldre reste hon ibland med järnväg och buss. Under vintern – januari, februari och mars – bodde vi först i Klövsjö, sen på Fjällgården några år. Pojkarna for omkring med renarna, kring Klövsjö och Klövsjöfjället. När jag var i Fjällgården hade jag god tid att sy pälsar – barka och sämska skinn – och sydde till mig och karlarna och även åt mor. Mot våren flyttade vi med renar och ackjor tillbaka till Ripbo. Vi flyttade hit från Frostviken för att slippa de långa flyttningarna. Här söderut flyttade dom inte så mycket som vi gjorde norrut. Vägen till Tjallingen kom till sen mor dog. Då var det hängbro över Handölan ... Norrut gick jag i sommarskola i Jormvattnet, juni–juli. Jag har också gått i vinterskola i Änge i två år.

Ernst Manker beskrev vinterflyttningarna vid sitt besök i Tjallingen 1945: Till vintermarkerna flyttades med hästskjuts från Tjallingen till Enåfors järnvägsstation, med tåget till Åsarna, med buss till Nysäteren eller Särvsjö och slutligen med häst till Kläppen. Återfärden till sommarvisitet göres med buss från Fjällgården eller Hedeviket till Ljungdalen och därifrån med hästskjuts till Tjallingen. Renskötarna följa självfallet med hjorden till fots.

Anna-Brita och Lars vaktar renar omkring 1920. De är beväpnade eftersom det finns vargar i närheten av renhjorden. Foto Nils Thomasson, Jamtli bildbyrå.





Anna-Brita och Lars mjölkar renkorna i Tjallingen 1920.
Till vänster sonen Anders. Foto Nils Thomasson, Jamtli bildbyrå.

VARDAGSLIV

Trots många barn deltog Anna-Brita aktivt i renskötseln, både i Frostviken och efter flyttningen till Handölsdalen. På flera fotografier ses hon vakta renarna på fjället tillsammans med maken, vid ett par tillfällen med gevär för att skydda renarna mot varg. De äldre barnen, framförallt dottern Maja, fick se efter sina småsyskon när föräldrarna vaktade renarna.

Maja berättar: Mor fick vara med och hjälpa till i renskogen och jag skulle vara med småsyskonen i Bränna gård. Anders och Mattias var äldst och jag sen som var äldst av systrarna och sen kom Teodor, Alma, Lasse och Aina och ytterligare en syster som dog. Jag skulle se om syskonen hemma.

Fram till någon gång på 1930-talet var renmjölk stommen i ekonomin och renkorna mjölkades regelbundet flera gånger i veckan. Mjölkningsen var arbetskrävande och ofta var hela familjen engagerad. Anna-Brita gjorde både ost, grynost och saura (syrad mjölk) av mjölken. I närheten av bopplatsen i Tjallingen finns flera igenväxande renvallar från den tid när renkorna mjölkades och intill vallarna finns ibland mjölkgorpar, som är grävda gorpar där renmjölken förvarades i träkaggar under vintern

Maja: På sommartiden de första åren vi var här mjölkade vi renarna. Allihop i familjen gjorde det. Började och mjölka i midsommar, till och med på midsommarafton. Seden var att man skulle mjölka midsommarafton. Renkalvarna fick gå med munkavle hela natten till nästa morgon då vi mjölkade renkorna och det höll vi på med hela dagen. Därefter skulle renarna släppas ut i det fria och munkavlen skulle tagas ur kalvarna. Mor gjorde ost

på kvällen när mjölken var färsk. Hon hade löpe i mjölken. Av vasslan gjorde hon grynost som späddes på med renmjölk som sparats från föregående dag. Mycket gott. Men vi gjorde även saura av renmjölken. Den hällades i stora ekkaggar som vi grävde ner i en torr backe med näver över vintern till våren. Mjölken surnade då, lagrades. Den var visserligen sur men smakade bra med socker till. Det var läskande, kunde ätas till gröt.

Anna-Britas vardagsliv präglades av hårt arbete. Hushållet var stort med alla barn, tjänstefolk och många besökare som skulle förses med husrum och mat. Lagning av kläder, klädtvätt, bärplockning, fiske, ta reda på allt efter slakten, se till så att det fanns mat när rensköterna skulle till renskogen; arbetsuppgifterna var närmast oändliga. Anna-Brita var en duktig slöjdare och försåg sin stora familj med både skor, skoband och pälsar. Man kan undra när det fanns tid för sömnad, var det kanske mest under vinternarna nere på skogslandet? Liksom för alla människor var Anna-Britas liv en blandning av glädje och sorg. Ett hårt slag måste ha varit när dottern Alma Linnea avled under vinterflyttningen endast ett och ett halvt år gammal i januari 1910. Anna-Brita var då gravid med sitt nästa barn, en dotter som också fick namnet Alma. Efter några år ansågs Alma (den yngre) vara för svag för att följa med på vinterflyttningen från Frostviken och måste därför lämnas kvar i en gård i Jorm. Förmodligen var hon sjuklig, men ingen vet längre vad som fattades henne. Hon kom tillbaka till sin familj först när hon var i tolvårsåldern, och hade då tappat både sitt språk och kontakten med föräldrar och syskon.

Lars Larsson Kråik var en person som gjorde stort intryck på sin omgivning och som ofta tillfrågades i ärenden som inte endast rörde renskötsel utan i allehanda frågor. Bland annat var han sagesman åt Ernst Manker på Nordiska museet och svarade brevledes på museets långa frågelistor om samiska traditioner och renskötsel. Under många år var han ordningsman i Handölsdalens lappby. Ännu i dag, snart sextio år efter sin död, kommer hans namn ofta på tal. Anna-Brita däremot är det sällan någon talar om, hon förde uppenbarligen, liksom så många kvinnor, ett liv mera i skymundan, präglad av barn, hushållsarbete och renskötsel. Men enligt sina barn-

barn var hon en mycket stark och drivande kvinna även om hon inte gjorde någon stor sak av det, och sannolikt hade Lars Larsson Kråik inte blivit den store renägare han var om han inte hade haft Anna-Brita bakom ryggen. Barnbarnen berättar att Anna-Brita var mycket allmänbildad och hade bestämda åsikter om både det ena och det andra.

Under hela sitt liv hade Anna-Brita en stark gudstro. Enligt barnbarnet Jonas Kråik, som tog över huset i Tjallingen efter sina farföräldrar, så fanns det många bilder med religiösa motiv på väggarna i huset, och på vinden fanns både biblar och psalmböcker efter Anna-Brita. Lars och Anna-Brita bru-



En grävd grop (boerne) i Tjallingen där renmjölken förvarades i tråkaggar. Foto Ewa Ljungdahl.



Anna-Brita och hennes dotter Aina, gift Jonsson. Foto Jamtli bildbyrå.

kade varje år delta i nyårsmässan i Nyland i Undersåker där samer från stora delar av Jämtland och Härjedalen samlades för att lyssna på predikan och fira nyår med släkt och vänner.

Man kan undra om Anna-Brita hade någon kontakt med sin familj i Frostviken, med sina föräldrar, syskon och syskonbarn, efter flyttningen till Handölsdalen? Flera av hennes bröder stannade kvar i barndomstrakterna i Orrnäsfjäll, men ett par av hennes äldste



Maja och Kristoffer Bergkvists bröllop. Vigseln ägde rum i Kalls kyrka midsommardagen 1933. Paret bodde i Jänsmässholmen. Personerna från vänster: Anna-Brita och Lars Larsson Kråik, brudgummens far Nils Bergkvist,

brudparet Maja och Kristoffer Bergkvist samt brudens föräldrar Maria och Mattias Andersson. Mattias var Anna-Britas äldre bror. Foto Nils Thomasson, Jamtli bildbyrå.

broder Mattias barn, alltså Anna-Britas kusiner, flyttade från Frostviken ner till västra Jämtland. Kusinen Maja var gift med Kristoffer Bergkvist i Offerdals lappby, och kusinen Gustaf Mattsson bodde tillsammans med sin hustru Margareta i Kalls lappby. Ytterligare en nära släkting, Anna, som var dotter till Anna-Britas syster Kristina Magdalena, gifte sig i Jänsmässholmen. Anna-Brita hade alltså flera släktingar på ganska nära håll. Men frågan är hur stora möjligheter hon hade att träffa dem annat än när det var bröllop, begravning eller dop?

ÅLDERDOM

På ålderns höst flyttade Anna-Brita och Lars till ett hus i Handöl. Men så länge de orkade tillbringade de somrarna i Tjallingen. Anna-Brita blev med åren märkt av tungt arbete, många barnafödslar och sjukdom och under sina sista år bodde hon i huset i Handöl under hela året. Dottern Alma, som hade förblivit ogift, skötte om sina föräldrar när de inte längre klarade sig själva, först modern och därefter fadern som avled några år efter Anna-Brita.

Barnbarnet Alice Nilsson har starka minnen av sin åldrande och sjukliga *aahka* där hon sitter i en korgstol hemma i huset Handöl och spelar cittra och sjunger psalmer med väldigt fin röst. Psalmerna fanns i Sions toner, som var Evangeliska Fosterlandsstiftelsens sångbok från 1889. Förmodligen hade Anna-Brita haft nära kontakt med kvinnor från KMA, Kvinnliga Missionsarbetare, som ofta besökte samekvinnorna i vistena i jämtlandsfjällen, och genom dem lärt sig psalmerna.

Barnbarnens gemensamma minnen efter sin *aahka* (mormor och farmor) är att hon var en klok, bestämd och mycket snäll kvinna.

Anna-Brita avled 3 januari 1952 i hemmet när hon var 76 år. I dödsannonsen fanns hennes älsklingsång från Sions toner; »Tack min Gud för allt som varit«. Hon är begravd på kyrkogården vid Handöls kapell, i samma grav som sin make.



Ännu i dag, hundra år efter det att Anna-Brita och Lars kom till Handölsdalen, är det många av deras ättlingar som fortfarande har stugor och kåtor i Tjallingen, både på östra och västra sidan av Handölan. Där finns också en modern renskötselänläggning som används främst för kalvmärkning.

SKRIVNA KÄLLOR

- Björk, B. 1985. Kulturlämningar i västra Jämtlands fjälltrakter. Sammanställning ur äldre färd- och turbeskrivningar. Stencil.
- Dödsbok för Frostvikens lapska församling för år 1910. Frostvikens kyrkoarkiv, födelse- och dopböcker.
- Frostvikens kyrkoarkiv, husförhörlängder.
- Intervju med Maria Sjulsson, Jämtlands läns museum (samiska referensgruppen). Stencil.
- Lappfogdens arkiv, sammanträde med Åre-Storsjö lappby 1914.
- Lysningsbok för Frostvikens lapska församling och dess Vigselbok.
- Renbetesdelegationens undersökningar 1912–1916.
- Thomasson, L. 1998. Också samerna har sina personligheter. I Åarjel-saemieh. Samer i sør. Årsbok nr. 6.
- Thomasson, L. 2002. Ur jämtlandssamernas nutidshistoria, kapitel 20.
- 1930-års lapputredning. Protokoll från sammanträde med renskötande och renägande lappar tillhörande Frostvikens norra lappby i renvaktarstugan vid Saxborgasjön den 23 augusti 1932.

INTERNET

- geni.com
- sijtjargne.no

MUNTliga KÄLLOR

- Jeanette Kråk
- Jonas Kråk
- Alice Nilsson

Elisabet Rensberg
(f. Olofsdotter)
1871–1958

ELISABET RENSBERG

BARNDOM

Elisabet Olofsdotter Rensberg föddes 1 september 1871 i Hede lappförsamling. Hennes föräldrar var »fjällappen« Olof Renander (1827–1916) och hans hustru Eva Lisa Olofsdotter (1838–1910) boende i Storsjöfjäll (i husförhörlängden 1870 står att de är bosatta i Hedefjäll). Föräldrarna gifte sig 1867.

Elisabets far Olof Andersson Renander var född 1827 i Årefjällen i Undersåkers lappförsamling. På grund av föräldrarnas armod är det sannolikt att han tidigt kom till renägaren Olof Torkelsson som dräng. Olof Renander var gift första gången med Lisbet Jonsdotter (1830–1863) och andra gången med Eva Lisa Olofsdotter, Elisabets mor, som var dotter till Olof Torkelsson. Olof och Eva Lisa Renander var skrivna i Åre-Storsjö men bodde i Kärringsjövallen och Preannehke i Tännäsfjäll. Olof förlorade sin renhjörd då en stor flock vargar jagade renarna så att de störtade nedför ett stup i Skarvarna. Olof och Eva Lisa blev därmed utfattiga och gick »på byn« som det står i Folkräkningen 1900. »Byn« var Funäsdalen, där Eva Lisa blev utackorderad och levde under extremt dåliga förhållanden. Till slut hämtade hennes dotter Elisabet henne därifrån. Olof dog på Fjällgård i Undersåker 1916. Han vantrivdes på Fjällgård och försökte rymma därifrån tre gånger.

Eva Lisa Olofsdotter, Elisabets mor, var född 1838 i Tännäsfjäll, troligen på norra sidan av Malmagen eftersom släktbanden

med folket som bodde i Gröndalen är uppenbara. Eva Lisas far Olof Torkelsson (1794–1863) var född i Tydal i Norge, men han finns inte upptagen i några tillgängliga kyrkböcker angående födelse och dop varken i Norge eller Sverige. I Tydals bygdebok finns han antecknad som Ole, son till Torkel Tomasson Kant och bror till Tomas Torkelsson. Enligt husförhörlängden och Lappekommissionen rörde han sig från Storsjöfjäll till Tännäsfjäll och han finns också noterad för Rutfjället. I mars 1818 gifte Olof sig med Maria Hansdotter (f. 1793) från Mittådalen i Hede kyrka. Enligt vad Olofs barnbarn Elisabet meddelade Ernst Manker var han områdets största renägare. Renarna var av den gamla renstammen som fanns i Härjedalen och som slaktades ut omkring 1915–1920. Om Olof berättas att han hade samlat en hel del kontanter som han hade gömt på ett ställe där ingen skulle frestas ta dem. Efter hans död försökte hans närmaste att leta efter pengarna, men de hittades aldrig. Däremot var det en fattig bonde i Funäsdalen som till allas förvåning helt plötsligt hade det väldigt bra ställt.

Olof och Maria Torkelssons äldste son (Elisabets morbror) Hans Olofsson (1822–1886) blev skjuten vid sjön Glän när han var ute och skar skohö tillsammans med sin bror Anders den 11 augusti 1886. När brodern inte hade kommit tillbaka på hela natten gick Anders tillbaka till Glän för att leta efter honom och fann då Hans liggande framstupa

i vattnet. Anders fick bråttom till sina systrar Eva Lisa och Anna Lovisa som bodde i Preannehke några kilometer söder om Glän. Han fick skjuts av folket som bodde i Västansjön ner till Malmagen, och en läkare som var gäst på Högfjellspensionatet i Fjällnäs följde

med till Glän och konstaterade att Hans hade blivit skjuten. Ingen förövare hittades, och det är tveksamt om man ens letade efter någon. Hans var förhoppningsvis den siste samnen som blev mördad i västra Härjedalen.



Kvinnan nr 2 från höger är Elisabet Rensberg. Fotot är taget i sommarvistet Preannehken och publicerades i STF:s årbok 1910. Foto Jamtli bildbyrå.

Elisabets halvsyskon från fadern Olof Renander och hans första hustru Lisbet Jonsdotter (uppgifter från Vanja Torkelsson):

1. Karin (1859–1951). Hon var tillsammans med Olof Liljedal (1887–1926) från Hälsingland, och fick en son som också döptes till Olof med honom. Karin förlovade sig sedan med Henrik Nilsson Rensberg (1874–1896) och de fick sonen Anders Herman (1891–1974). Karin var bosatt i Mittådalen och kallades även för Karin Rehn. Hon var sageskvinna till Björn Collinder, som upptecknade det sydsamiska språket, men Collinder hade svårt att förstå Karin eftersom hon var tandlös.

2. Anna (1861–1926). Hon var gift med Jonas Jakobsson (1845–1902) som var son till Jakob Jonsen från Lierne i Norge. Anna och Jonas fick fem barn som uppnådde vuxen ålder, och de var morföräldrar till bland andra Jakob Jonsson i Mittådalen. Anna dog på sanatoriet i Hede av TBC eller spanska sjukan.

Elisabets helsyskon:

3. Anders (1868–1969) kom till Setesdal i Norge som dräng och gifte sig där med Kristine Jonsdotter (1871–1931). Han och Kristine var föräldrar till Anders Renander som flyttade till Trollheimen och bedrev renskötsel där. Anders den yngre blev fosterson till Sigrid och Lars Emanuel Jonsen eftersom de inte hade några egna barn. På gamla dagar flyttade Anders och Kristine tillbaka till Sverige och Mittådalen. Anders var en duktig skidmakare. Både Anders och Kristine avled på Fjällgård och är begravda på kyrkogården i Undersåker.

4. Maria (1879–1962). Hon var gift med Nils Thomasson Willenfeldt (1869–1908) från Undersåkers lappförsamling. Nils var »utbildad« kateket, men i hur stor utsträckning han arbetade som sådan är osäkert. Från doparkivet i Snåsa i Norge kan man läsa att han blev fadder till några barn där, så därför kan man utgå från att han var i Snåsa innan han blev dräng hos Anders Olofsson Renander i Setesdal i Norge. Det var där som Maria och Nils träffades och blev ett par. De gifte sig 1904 och fick tre döttrar. Den yngsta dottern var bara ett år då Nils drunknade i Vattnarna. Dottern Karin var född i Valle i Setesdal. Hon gifte sig med Anders Tomasson från Hosjöbottnarna, som arbetade som brevbärare i Oviksfjällen. Dottern Margareta föddes i Bauland i Telemark och gifte sig med Per-Olof Jonsson i Tännäs. Yngsta dottern Olga var född i Kärringsjövalen. Efter makens död hade Maria ett förhållande med Jonas Mårtensson Ringdal, som blev far till hennes son Edvard Willenfeldt (1912–1998). Edvard fick leva ett långt liv och kom att bli familjens centrala person ända till sin död 1998. Maria blev därefter sambo med Nils Henriksson som hon fick sonen Henrik med.



Stående från vänster: Kristine Renander, gift med Anders Renander, Maria Willenfeldt (född Renander), Elisabet Rensberg (född Renander), Anna Jakobsson (född Renander), Karin Renander.

Sittande från vänster: Karin Willenfeldt (senare gift Tomasson), Margareta Willenfeldt (senare gift Jonsson) och Jon Rensberg som var fosterbarn till Elisabet Rensberg. Foto Nils Thomasson, Jamtli bildbyrå.

Vi vet inte var Elisabet föddes och inte heller var hon döptes. I kyrkböckerna får vi endast veta att hon var född 1 september 1871. Notering om faddrar saknas också. Hennes föräldrar hade sommarboplat i Preannehke, och kanske var det där som Elisabet föddes. Vinterkåta hade de vid Skidbacksmyra mellan Myskelåsen och Käringsjövallen i närheten av Östra Vingarna. Där tillbringade hon sina barnaår. De bristande arkivuppgifterna kan ha samband både med avvittringen och/eller Ljusnedals bruk, från den här perioden saknas många uppgifter om samerna i västra Härjedalen. Elisabet konfirmerades i Storsjö 1887 och tog samtidigt sin första nattvard där. »Först.« står det i husförhörslängden 1881–1898 angående hennes kunskaper i innanläsning och kristendomskunskap (Tännäs lappförsamlings kyrkoarkiv, Husförhörslängder 1881–1898). »Först.« bör betyda förståeligt, alltså att hon kunde läsa bra. Båda hennes föräldrar var läskunniga. »Läser och förstår« står det om hennes mor och »läser med färdighet« om hennes far i Husförhörslängder Tännäs kyrkoarkiv 1854–1873. Elisabets syskon kunde också läsa och skriva, men var och hur de fick den lärdomen är höljt i dunkel. Mest troligt genom en kringvandrande kateket.

VUXENLIV

Under några år som ung var Elisabet i Hessdalen i Norge. Förmodligen jobbade hon som piga hos renägaren Olof Olsen Bull. 1893 födde Elisabet en dotter, Anna Christina Augusta (Stina), i en kåta vid Dalbusjön ovanför Hessdalen. Flickans far var Tomas



Elisabet och hennes dotter Stina 1904.
Foto Jamtli bildbyrå.

Olsen Bull (1870–1937) som var son till Olof Olsen Bull. När Tomas träffade Elisabet var han änkeman med två små barn som växte upp hos släktingar i Brekken. Hans första hustru var Sofia Jonsdotter (f. 1862). Samtidigt som Tomas umgicks med Elisabet hade han ett förhållande med en annan kvinna i Hessdalen och fick 1895 en dotter tillsammans med henne. 1896 återvände Elisabet till Sverige med sin dotter Stina.

Den 25 mars 1899 gifte sig »fjällmansdotter« Elisabet Olofsdotter Renander med »fjällmansson« Mårten Nilsson Rensberg (1870–1920) från Tännäs fjäll. De gifte sig i Tännäs kyrka samtidigt som Mårtens äldsta bror Olof Nilsson Rensberg och Johanna Nikolina Mattsdotter (Åhrén). Bröllopsfesten hölls på gården Nettan i Tännäs. Festligheterna urartade då två falanger i Tännäs började slåss. En man från den ena falangen sträckte fram handen till en man från den andra men fick svaret: »Jag tar inte din hand förrän du har tvättat av dig västgötablodet«. På den tiden låg det ofta folk utefter vägen över fjällen till Norge och rånade västgötaknallarna som var ute och nasade. Därefter blev det storslagsmål på Nettan.

Mårtens föräldrar var Nils Olofsson Rensberg (1843–1908) och Brita Cecilia Mårtensdotter (1848–1898) från Tännäsfjäll. Han hade fyra bröder: Olof som var gift med Johanna Mattsdotter, Henrik som dog ung och hade sonen Anders Herman tillsammans med Elisabets halvsyster Karin, Jon som var gift med Anna-Lisa Nilsson Labj samt Hans Axel som var gift med Tomine Jonsdotter, som flyttade från Västerbotten till Sydnorge. Några år efter första hustruns bortgång gifte Nils om sig med Anna Sara Persdotter (1847–1918).

Elisabet överfördes från Storsjö fjäll till Tännäs fjäll 1899, samma år som hon och Mårten tog ut lysning och gifte sig. Man kan fundera över var hon vistades mellan åren 1896 (när hon kom från Hessdalen med dottern Stina) och 1899 när hon gifte sig med Mårten? Var hon kanske i Tännäs som piga



Elisabet och Mårten med sonen Nils Bertil.
Foto Jamtli bildbyrå.

under de åren? Eller var hon hemma hos föräldrarna?

Elisabet och Mårten fick ett barn tillsammans. Sonen Nils Bertil föddes 1912 när Elisabet var 41 år gammal. När Nils Bertil var fyra år fick han kikhosta, och när han bara blev sämre och sämre åkte Elisabet och Mårten hästskjuts (de hade en egen häst som hette Docka) med honom till Röros för att få hjälp. Men de hann inte fram till någon läkare, utan Nils Bertil dog i en färdmansgård i närheten av Jensvoll inte långt ifrån Röros. I 1916 års Död- och begravningsbok för Hede lappförsamling står det antecknat »Nils Bertil Rensberg död 18/4 1916, lunginflammation? Begravd å Tännäs kyrkogård«.

1920 blev Elisabet änka. Mårten dog den 12 januari av »hjärtfel« står det i död- och begravningsboken. Han begravdes på Tännäs kyrkogård. Elisabet var då knappt femtio år och hade förhållandevis många renar att svara för. Året efter Mårtens död tog Elisabet ett fosterbarn, en pojke som då var sex år. Han hette Jon Andersson Rensberg (1915–2004) och var sonson till Elisabets halvsyster Karin i Mittådalen. Biologiska föräldrar var Anders Herman Rensberg och Brita Jonsdotter. När Jon var i 20-årsåldern for han till Valdres i Norge och arbetade som rendräng. Efter några år, i slutet av 1940-talet, kom han tillbaka till Elisabet i Kärringsjön. Tanken var att Jon skulle ta över Elisabets renar eftersom det var viktigt för henne att försäkra sig om att någon skulle fortsätta med renskötseln efter henne. Men det blev inte som Elisabet hade planerat utan Jons liv tog en annan vändning. Kort efter hemkomsten träffade han en kvinna i samebyn som han fick en dotter med 1950.

1923 eller 1924 anställde Elisabet Jakob Torkelsson från Tranris lappby som dräng. Han hade då kommit tillbaka från Valdres i Norge där han hade arbetat i ett tamrenlag i Vang. Elisabets dotter Stina och Jakob fattade tycke för varandra, och 1925 gifte de sig i Ljusnedals kyrka. Men efter giftermålet blev det av någon anledning en fnurra på tråden mellan Elisabet och de nygifta, som därför bosatte sig hos Jakobs mor Brita Jakobsdotter (änka efter Torkel Jonasson) i Skärvagsdalen i två år. Sedan flyttade de tillbaka till Tännäs lappby och byggde 1928 en kåta i Preannehke. Stina blev så svårt sjuk med andnöd att



Brudparet Stina och Jakob Torkelsson i Ljusnedal midsommar 1925. Foto Nils Thomasson, Jamtli bildbyrå.

hon remitterades till Akademiska sjukhuset i Uppsala för undersökning. Där konstaterades att hon led av svårartad astma och skulle akta sig för mögel och fukt som triggade astman. Av den anledningen fick hon och Jakob lov att bygga ett litet hus av dubbla spånplattor intill kåtan i Preannehke. Vid ett tillfälle kom en tjänsteman, förmodligen från lapp-

väsendet, och beordrade att stugan egentligen skulle rivas eftersom det inte passade sig att samer bodde i hus. Jakob och Stina adopterade dottern Vanja, född 1948. Vanja skulle inom några dagar fylla ett år när hon kom till Jakob och Stina. Elisabet blev hennes mormor, och de två tillbringade mycket tid tillsammans. Vanja fick överta renar och renmärke efter Elisabets avlidne son Nils Bertil.

Elisabet var aktiv i renskötseln långt upp i åldern. I renlängden 1937 (Lappfogdens arkiv) står hon antecknad som »Elisabet Rensberg, bosatt i Kärringsjön, nomadiserande«, och enligt folkräkningen 1945: »Änkan Elisabet Rensberg deltagar aktivt i renskötseln«. I en intervju i Dagens nyheter 9 januari 1955 berättar hon själv: *När jag var ung var allt kvinnfolk i renskogen och skötte renhjordarna. Ja, själv har jag vallat renar på själva julnatten många gånger.* När Elisabet kom upp i medelåldern hade troligen den jämlika arbetsfördelningen, det vill säga att kvinnor och män delade på renskötselarbetet alldeles lika, upphört. Tidigare var det endast höggravida kvinnor som slapp vara med i renskogen. På vintern skulle även kvinnorna ut, tända eldar runt renflocken och med jämna mellanrum åka runt och bevaka så att inte vargarna tog någon ren.

Elisabet var inte bara med i renskogen, hon deltog även regelbundet vid lappfogdens sammanträden med samebyn i Kärringsjön. I Tännäs lappby var det förutom Elisabet ett par andra kvinnor som också brukade vara med på lappfogdens möten, i övrigt var det endast män. Att kvinnor deltog på sådana möten var ovanligt, och i nästan alla andra

samebyar var det inga kvinnor alls som var med. Ytterligare ett exempel på Elisabets engagemang är att både hon och maken Mårten deltog i det första svenska samiska landsmötet i Östersund i februari 1918.

Efter Mårtens bortgång 1920 förvärvade Elisabet hans renmärke (Renmärkeslängder 1889–1960, Hede tingslag). Hon hade förhållandevis många renar. Vissa år hade hon dem som skötesrenar hos andra renägare, oftast mågen Jakob, men under många år var hon sin egen husbonde. Elisabets dotterdotter Vanja berättar att en av dem som skötte Elisabets renar när hon blev äldre var systersonen Edvard Willenfeldt, som hade goda kunskaper om hur en renhjords sammansättning skulle vara. Elisabet hade förstås synpunkter på hur hennes renar skulle skötas, och då hon ville diskutera något med Edvard, eller om hon var missnöjd med något, var det mycket högtidligt. Dagen innan hon skulle besöka Edvard tog hon fram sin bisampäls som hon hade i vad jag (Vanja) i dag kallar för »mausoleirummet«, ett kallrum innanför köket i huset i Kärringsjön, och lade den på uppvärmning så att den skulle vara varm när hon skulle skida iväg. I Kärringsjön fanns bara skidspår och i bästa fall hästväg. »Mausoleirummet« var ett kallrum där Elisabet även förvarade fina möbler och porslin och där hon hade foton på sonen Nils Bertil, maken Mårten och sig själv. Elisabet hade egen telefon, en svart telefon som hängde på väggen. Den använde hon då hon hade något speciellt att diskutera, till exempel berätta för Edvard att hon tänkte komma på besök nästa dag. Ibland kom en påringning om att det skulle

bli slakt. När det var slakt i Käringsjön hade Elisabet på sig bisampälsen när hon skidade till gårdet, och så hade hon en blandning av torkade kvanneblad och salt med sig. Hennes renar kände igen hennes röst och kom för att smaka på godsakerna. Jag fick följa med henne både till Edvard och till gårdet.

Elisabet stred för att den gamla renstammen från Härjedalen skulle behållas. Bällingarna efter härjedalsrenarna var väldigt stora, och när Margareta Jonsdotter i Glen hade fått beställningar på stora herrskor kontaktade hon Elisabet och köpte bällingar av henne eftersom hon var den enda som kunde uppbunga så stora. Vajjornas hornkronor var ofta lika stora som våra dagars hanrenars. Men de renskötare som flyttade in till samebyn vid den här tiden ville hellre ha renar norrifrån, som var mindre. Elisabet vägrade att slakta ut sina renar, men det blev ändå en stor utslaktning. Personen som förordade slakten sa: »jag får sälja mina renar när som helst även om himlen öppnar sig«. Då blev det blidväder och man slaktade, men fick sälja allt kött som rävmat eftersom det snabbt började ruttna.

ELISABETS BOPLATSER

Preannehke söder om sjön Malmagen var Tännässamernas stora sommarviste. Kanske var Elisabet född där? I alla fall var det där hon tillbringade sin barndoms somrar. När Elisabet och Mårten hade gift sig byggde de en kåta på norra sidan av en liten bäck i vistet. Bäckens har på senare år bytt förlopp och den gamla bäckfåran är överväxt och uttorkad. Kåtan låg nära Mårtens bror Olofs boplats. På en hög kulle rakt ovanför Mårten

och Elisabet bodde Nils Andersson Nordfjäll med sin familj. Nils var mycket god vän med Mårten, och de byggde ett gemensamt stall till sina hästar mitt emellan sina respektive kåtor. Både kåtatomterna och stallgrunden syns fortfarande väl. Efter Mårtens död byggde Elisabet en ny kåta på en backe på södra sidan av bäcken. Intill kåtan lät hon senare bygga ett litet hus (som eventuellt är ena halvan av Mårten och Nils stall). Bredvid huset byggdes ett gethus och ett härbre. Gethuset var ovalt till formen för att kunna rymma minst sju vuxna getter samt killingar. En sommar hade hon en gris i Preannehke också. Den gick tillsammans med getterna och blev mager som en tax. Sedan huset blev byggt användes kåtan inte längre för att bo i, utan den fick bli kokhus där Elisabet kokade messmör och ost som hon dels använde för egen räkning men i huvudsak hade till försäljning till turister. Turisterna kom antingen vandrande via Västasjögården eller blev skjutsade med båt över sjön från Fjällnäs. Bäckens (som i dag är uttorkad) användes för att ta vatten i, som kylskåp och för att tvätta kläder i. Till en början bodde Jakob Torkelson och Elisabets dotter Stina i kåtan intill huset, men 1928 flyttade de till en egen kåta en bit ifrån Elisabets. Efter Elisabets död 1958 revs kåtan och huset såldes till Mårtens brorson Härje Rensberg (Rogenfjäll). Under somrarna i Preannehke fiskade mågen Jakob mycket i Bolagen och Bodtjärn eller också lade han nät i Gröntjärn och Långnässa. Han sålde ofta fisk till turishotellen och pensionaten i Fjällnäs samt la in rakfisk för eget behov.



Elisabet på sin boplatz i Preannehken 1938.
Foto Jamtli bildbyrå.



Elisabets barnbarn Vanja Torkelsson på boplatsen i Preannehken 2016. Kåtan är riven, men stugan står kvar. Foto Ewa Ljungdahl.



Lämningarna efter Elisabet och Mårtens kåta vid Brattriet. Foto Ewa Ljungdahl.



Vanja Torkelsson vid stengrunden efter gethuset i Gambaulan. Foto Ewa Ljungdahl.

Brattriet var höst- och vårviste. Mårten och Elisabet hade en kåta där, och i anslutning till kåtaplatsen hade de början bygga ett stall till hästen Docka. Stallet blev aldrig färdigbyggt, förmodligen var orsaken att Brattriet övergavs när de gamla vistena inte längre behövdes i den nya extensiva renskötseln.

Ett annat höst- och vårviste var **Gambaulan**, där Mårten och Elisabet också hade kåta med ett gethus alldeles intill. En klykstång efter kåtan står kvar, och resterna efter gethuset syns tydligt.

Den stora vinterboplatsen var **Käringsjön**. Här lät Elisabet bygga ett tvåvåningshus med länsstyrelsens goda minne, trots att det var förbjudet för samer att bygga hus. Elisabet var änka när huset byggdes, och hon hade uppenbarligen god ekonomi eftersom hon hade råd med så stort hus. Elisabet bodde på nedre våningen. Hon hade ett stort kök och en oeldad kammare där hon förvarade möbler, porslin och fotografier. Hon bodde och sov i köket, som var ett sorts allrum. På andra våningen bodde dottern Stina, mågen Jakob och dotterdottern Vanja. Övervåningen såg ut som undervåningen, alltså ett stort rum där man åt, sov och arbetade – sydde skor och pälsar, vävde skoband och sydde kläder. Ena väggen mot trapphuset var tapetserad med tidningar, och till jul med julklappspapper som limmades fast med klistor av vetemjöl och vatten. Huset hade en stor kallmurad stenkällare.

I dag är allt rivet, endast husgrunden och lite virke finns kvar. Intill huset finns lämningar efter ett gethus och två bodar. Elisabet hade planer på att bygga ett ännu större hus, och fick hjälp av militären (som låg på bevakning i trakten under andra världskriget) att färdigställa husgrunden. Men huset byggdes aldrig. Elisabet slog myrhö till getterna på en myr intill boplatsen, och hon provade att odla potatis på en liten plätt vid huset. Men det var ingen som skötte om odlingen när hon var till fjälls på sommaren, så det blev bara småpotatis. Hon hade också en stor rabarbertuva som hon bland annat bryggde rabarbervin av. När det hade varit slakt hände det att bakfulla gubbar kom och hälsade



Elisabet Rensbergs tvåvåningshus i Käringsjön.
Foto Einar Montén. Gårds- och säterarkivet, Härjedalens
fornminnesförening.

på henne och ville smaka av vinet. I vedlåren under vedspisen brukade hon placera småkillingar som inte skulle slaktas. Elisabet hade en grammofon och många skivor. Ibland hände det att ungdomarna ville låna den när det var fest i samlingsstugan. Då ville hon gärna vara med, och det hade ungdomarna ingenting emot.

1955 flyttade hela befolkningen i Käringsjön till **Brändåsen**, en plats som myndigheterna ansåg vara lämplig som boplat för samebyn. Byn ligger vid landsvägen och det var enklare att dra elström dit än till Käringsjön sades det. Åsikterna om flyttningen var delade bland befolkningen. Elisabet var en av dem som helst ville stanna kvar i Käringsjön, men det skulle bli för jobbigt för henne att bo kvar ensam. Det nybyggda huset i Brändåsen bestod av ett kök och två kammare. Liksom i Käringsjön delade Elisabet hus med dottern Stina och hennes familj. Elisabet hade den ena kammaren och Stina, Jakob och Vanja den andra. Nu gick Vanja i nomadskolan och bodde inte hemma

under terminerna. Förutom kök och kam-
mare fanns en »kallbod« och utanför den
en källarbod med källare som inte gick att
använda eftersom den var så kall att allt frös
där. När huset senare renoverades visade det
sig att både kallbod och källarbod saknade
isolering. Trots att det fanns löfte om vatten,
avlopp och elektricitet redan till inflyttning-
en dröjde det flera år innan installationen
blev klar. Precis som i Käringsjön frös vattnet
inomhus ibland, men i Brändåsen var det
tre gånger så långt att gå efter vatten. Vatt-
net fick dras hem på kälkar uppför en brant
backe. Standarden var minst lika dålig som,
om inte sämre än, i Käringsjön.

Elisabet var motståndare till att Kärring-
sjöns befolkning skulle flyttas. Vanja minns
att hon en gång fick följa med på ett sam-
manträde hemma hos Edvard Willenfeldt.
Liljegren från Tännäs kommun var ordföran-
de. Han tyckte inte om kritik, och när Elisa-
bet protesterade tog han tag i hennes päls
och lyfte ut henne. Elisabet hävdade bestämt

att det skulle komma både väg och ström till
Käringsjön om man bara hade tålamod att
vänta. Vanja minns mötet som om det hade
varit i går, rädslan och Elisabets muttrande
när de skidade där ifrån.

Flyttningen till Brändåsen fick uppmärk-
samhet i media. Från en artikel i Östersunds-
posten 1955 (datum inte angivet):

*Samerna i Käringsjön är ju i allmänhet inställ-
da på att flytta till Brändåsen. Det är egentligen
bara Elisabet Rensberg som protesterar mot den
beslutade flyttningen. »Fjällsjödrottningen«, som
den nu 83-åriga samekvinnan kallas, har hela sitt
intresse kvar vid boplatserna i Käringsjön ... – Jag
kan då inte förstå vad den här flyttningen ska
tjäna till, säger hon. Vi har bott här länge nu och
ingen har klagat förut. Varför skall det då inte gå
nu då? Det blir bara en hel del nya besvär om vi
kommer fram till landsvägen. Flickorna kommer
att gifta sig med bönderna och pojkarna får andra
intressen och vem ska då sköta om renarna. Det
blir bara bråk och besvär det hela och jag tror inte
att vi vinner någonting på flyttningen. Bränd-*



Grunden efter Elisabets hus i Käringsjön.
Foto Ewa Ljungdahl.



I det här huset i Brändåsen bodde Elisabet tillsammans
med dottern Stina, mågen Jakob och barnbarnet Vanja.
Huset är numera ombyggt och moderniserat.
Foto Ewa Ljungdahl.

åsen kan nog bara bra men jag tycker att vi skall bo kvar här i Käringsjön, där vi bott så länge och trivs bra. Jag kommer för min del inte att flytta utan jag vill leva kvar här så länge jag lever, säger den pigga åldringen. Alldeles ensam blir jag väl inte, för Vibergs bor ju kvar här i Käringsjön och i Käringsjövallen kommer det ju att finnas folk.

Och en artikel i Dagens Nyheter 10 mars 1955: *Men inte tänker jag flytta dit, svarar energiskt lappbyns äldsta invånare, den omtalade Fjällsjödrottningen Elisabeth Rensberg som fastän 83-årig ännu vandrar över fjällen till sommarvistet i Fjällnäs varje sommar. Hennes farfar var lapsk student och skulle bli präst, men när fadern dog måste han hem och ta hand om renhjorden. Överheten har givit mig lov att bygga ett eget hem i Tännäs. Men i den stugan skall det vara glas åt alla håll, så jag ser solen. Inte skall fönstren sitta uppe under taket som i Brändåsens s.k. arbetsrum. Jag vill ha ett hus som har rejäl grund och inte står på stolpar, ett varmt hus. Och nära handelsboden, från Brändåsen är det en mil.*

PERSONEN ELISABET

Vid sitt besök i Preanekken 1938 beskrev Ernst Manker Elisabet eller »Fjällsjödrottningen» (Fjällsjön var ett annat namn på Käringsjön) som en myndig och självständig kvinna. Han berättade hur hon hade sparat många fina gamla saker i sitt hus. Det visar att Elisabet tyckte om att omge sig med vackra saker, gärna gamla, vilket bekräftas av barnbarnet Vanja, som berättar att hon och hennes barn har kvar en del fina saker efter Elisabet. Vanja berättar vidare att hennes mormor var en för sin tid modern kvinna, men ändå traditionsbunden. Hon hade koltar

i flera olika färger och material. Hon köpte det hon tyckte var snyggt och det gjorde nog de flesta, tror Vanja. Elisabet sydde alla sina kläder själv. I Käringsjön hade hon en trampmaskin och i Preanekken lånade hon dottern Stinas handvevmaskin. Hon var duktig att sy pärlor och i likhet med sina kusiner och släktingar i Gröndalen konstruerade och sydde hon helt nya mönster på barmkläden. Hon sydde även ihop rutorna till barmkläde och bälte på maskin, hon ansåg att om det fanns symaskiner, varför skulle man då sy för hand.

Elisabet hade många kontakter i Röros-trakten. Det var dit hon åkte med bussen för att handla kläder och för att besöka doktorn. Ibland fick jag följa med henne, minns Vanja. En gång kommer jag ihåg att Elisabet åkte till Trondheim för att besöka en ögonläkare. Då passade hon på att köpa sidentyg.

Av sina syskon hade Elisabet mest kontakt med brodern Anders, som ofta skickade presenter och hälsningar från Setesdal där han bodde, och med system Maria som bodde geografiskt nära Elisabet. Systrarna var väldigt olika. Även om Elisabet inte hade så mycket kontakt med sina systrar, så var systerdöttrarna Karin, Margareta och Olga ofta hos henne. De hjälpte till med hushållet och sydde skor och pälsar som Elisabet hade med sig till Röros på marknaden i februari. Före marknaden satt de och sydde skor till sent på kvällen. Elisabet kallades allmänt för *meata* (moster) Läska eller *seasa* (faster) Läska. Både Elisabet, dottern Stina, mågen Jakob och Vanja hade samiska som vardagsspråk.

Elisabet var kunnig i naturmedicin. Hon botade till exempel fostersonen Jon från hans

eksem när han var barn, och hon botade framgångsrikt sin egen gikt och nervvärk med hjälp av en kur på späda kvistar från nio olika slags träd.

Elisabet var språklig sageskvinna åt Björn Collinder som var professor i samiska i Uppsala. Collinder reste runt bland samerna och gjorde uppteckningar från Könskövda i norr till Tännäs i söder. Ändamålet var dels att studera språket och dels att uppteckna samiska namn på sjöar, älvar och fjäll. Senare gjorde han även ljudupptagningar. Från Härjedalen gav han ut

Lappische sprachproben aus Härjedalen nach Nils Axman, Torkel Larsson, Lars Renfelt, Elisabet Rensberg und Nils Rutfjäll 1942. Elisabet berättade bland annat om hur hennes morbror Hans blev skjuten vid Glän 1886. I dag anmärker vissa på att Elisabets samiska var dålig med många låneord, vilket inte stämmer säger Vanja.

Det var många som sa att Elisabet var snål och girig. Men jag vet att hon inte var det, berättar Vanja. Man sa också att hon betalade dålig lön, men den var densamma som de andra drängarna fick. Elisabet var så pass tuff att hon överträffade många män inom renskötseln, var duktig i hantverk och provade

nya saker som att ha gris och odla potatis. Hennes driftighet och överlevnadsförmåga, trots att hon blev änka så tidigt som 1920 (allmän rösträtt för kvinnor i Sverige infördes först 1921!), måste nog ha gjort många lite avundsjuka på henne. Gubbarna och gumorna i samebyn kunde inte styra henne.

Hon klarade sig bra i alla lägen.

Eftersom västra Härjedalen ligger så nära gränsen till Norge blev alla, både samer och lokalbefolkning, berörda av de båda världskriegen. Från kriget har Vanja hört en del berättas: Elisabet var ju duk-



Elisabet och dotterdottern Vanja. Foto Jamtli bildbyrå.

tig slöjdare och jag förstod att hon sydde skor och hade i skohö och la ut på en bestämd plats mellan Preannehke och Vauldalen så att man kunde hämta. Jag har uppfattat det så, men kan inte svära att det är sant. De pratade inte så mycket om det här egentligen, bara antydde. Men det berättades att man klappade en hund och pratade samiska till den samtidigt som någon same hörde på och skickade på det sättet information mellan folken. Under andra kriget ville samebyns ordningsman inte att familjerna skulle flytta till Preannehke eftersom han var övertygad om att de i så fall skulle bli kanonmat. Elisabet trotsade honom och flyttade dit i alla fall, och enligt min mor



Elisabet i Preannehken 1938. Foto Jamtli bildbyrå.

Stina var det en fantastiskt bra sommar. De fick hjälp med det mesta eftersom militärerna var där, och de fick också mat av dem. På backen mellan mina föräldrar och Edvard Willenfeldt var en kanon, »Tjocka Berta«, placerad. Därifrån hade man bra utsikt över vad som var på gång vid gränsen.

Elisabet var ovanligt frisk och pigg långt upp i åldern. Det berättas till exempel att hon vid 82 års ålder ännu åkte skidor från Kärlingsjön till Tännäs. På hösten 1958 när hon var 87 år blev Elisabet sjuk och hamnade på Svegs lasarett. Vanja berättar om Elisabets sista tid i livet: En dag i mitten av oktober fick min mor Stina telefon från överläkare Stenholm i Sveg som sa att han avsåg att skicka Elisabet till samernas ålderdomshem Fjällgård i Undersåker. Stina opponerade sig och ansåg att Elisabet var för dålig för att flyttas och krävde att hon skulle få bli kvar i Sveg. Den 29 oktober fick hon ett telefonbesked om att läkaren i alla fall hade skickat Elisabet med ambulans till Fjällgård och att hon nu var på väg dit. Hon kom fram vid tiotiden på kvällen så det var för sent för mig att gå och hälsa på henne. Jag gick i nomadskolan i Änge då, och skolan låg granne med Fjällgård. Vid fyrtiden på morgonen hade hon avlidit, det beskedet fick jag då jag bad att få gå upp och hälsa på henne.



Elisabet är begravd på Tännäs kyrkogård i samma grav som maken Mårten.

SKRIVNA KÄLLOR

Dagens nyheter. Intervju med Elisabet Rensberg 1955-01-09.

Dagens nyheter. Artikel om flyttningen från Kärlingsjön 1955-03-10.

Folkräkningen 1900.

Folkräkningen 1945.

Hede lappförsamling, död- och begravningsbok.

Nordiska museets lappmarksundersökningar i Tännäs lappby 1938.

Lappfogdens arkiv. Renlängder Tännäs lappby.

Lappfogdens arkiv. Renmärkeslängder, Tännäs lappby.

Lappfogdens arkiv. Sammanträden med Tännäs lappby.

Tännäs lappförsamlings kyrkoarkiv. Husförhörlängder 1854–1873.

Tännäs lappförsamlings kyrkoarkiv. Husförhörlängder 1881–1898.

Östersundsposten. Artikel om flyttningen till Kärlingsjön 1955.

MUNTliga KÄLLOR

Vanja Torkelsson

Maria Wiberg

Alf Willenfeldt

Tomas Willenfeldt

Sara Bexelius

(f. Larsson)

1918–1993

SARA BEXELIUS

BARN- OCH UNGDOM

Den 26 november 1918 födde Maria Larsson, född Fredriksdotter, (1893–1975) en dotter på en bondgård i Iffelnäs i Hallens socken väster om Storsjön i Jämtlands län. Maria kom från Glen i Oviksfjällens lappby, Undersåkers lappförsamling, och hon bodde på gården i Iffelnäs i väntan på att hennes första barn skulle födas. Den nyfödda flickan fick namnet Sara Margareta när hon döptes i Hallens kyrka 22 december 1918, en månad gammal. Kyrkoherde E. Ögren i Hallen förrättade dopet. Flickan Sara skrevs in i Hede lappförsamling, där båda hennes föräldrar var inskrivna vid hennes födelse. Dopvittnen (faddrar) var Per Torkelsson, Elin Nilsson, Hans Fjellstedt, Brita Andersson, Lars Johansson, Elin Olofsson samt Olof och Märit Liljedal (Tännäs lappförsamlings kyrkoarkiv, födelse- och dopböcker 1895–

1941). Saras föräldrar ville få dopet överstökat innan de gav sig iväg på den långa färden över fjället till Glen, det kunde vara många faror som hotade ett odöpt barn.

Saras far var »fjällmannen« Torkel (Torkil) Larsson (1887–1962) från Mittådalen i Åre–Storsjö lappby, Hede lappförsamling. Maria och Torkel gifte sig 14 maj 1918, förmodligen i Östersund eftersom prästen som vigde dem, prosten G. Öhrstedt, enligt kyrkboken var verksam i Östersund (Tännäs lappförsamlings kyrkoarkiv lysningsböcker 1895–1941). Var och hur paret hade träffats och varför de gifte sig i Östersund när ingen av dem var därifrån, känner vi inte till. Maria flyttade ut från sin hemförsamling, Undersåkers lappförsamling, till Hede lappförsamling som alltså var Torkels hemförsamling, den 28 januari 1918, samma år som hon gifte sig och födde Sara. Man kan därför undra varför Torkel och Maria inte reste till Mittådalen, där båda makarna var skrivna vid den tiden, utan till Glen där Marias föräldrar bodde, när Sara var nyfödd?

Saras mor, Maria Magdalena, var dotter till »fjällmannen« Fredrik Nilsson (f. 1860) från Glen i Undersåkers lappförsamling och hans hustru Kristina Margareta Nilsson (1866–1946) som ursprungligen kom från Sörli i Norge. Kristina kallades allmänt för Stor-Stina och var en erkänt skicklig korgflätterska. En av hennes bröder var den legendariske vargjägaren Nikoluas Nilsson. Fredrik Nilsson kom till Oviksfjällens lappby till-



Hallens kyrka där Sara Margareta döptes när hon var en månad gammal. Foto Ewa Ljungdahl.



Sara och hennes yngre bror Fredrik. Foto Nils Thomasson, Jamtli bildbyrå.



Fredrik Nilsson och hans hustru Kristina med barnen Elin, Maria (Saras mor) och Fredrik i Glen omkring år 1900. Foto Nils Thomasson, Jamtli bildbyrå.

sammans med sina föräldrar och syskon från Norge 1871. Han hade många renar, och var under en lång period ordningsman i Oviksfjällens lappby. Fredrik Nilsson var en av de första samer som byggde hus i Glen. Maria hade två syskon, systern Elin (Ella) Kristina (1898–1962) som gifte sig med renägaren Lars Johansson i Glen samt brodern Nils Fredriksson (1905–1989) som också var renägare i Glen och gift med Maria Tomina Jonasson, även hon från Glen.

Torkel Larsson, Saras far, kom från en renskötarfamilj i Hede lappförsamling. Hans far var »renegaren« Lars Jonsson Doj (1826–1893) och modern Anna Sara Persdotter (1847–1918). Fadern hade först varit gift med Lisbet Maria Nilsson Fjellsten (1822–1858) från Undersåkers lappförsamling och fått fem barn med henne: Jon (1848–1924), Nils (1849–1853), Lucia (1851–1919), Anders (–1896) och Lisbet (f. 1856). När Lisbet dog 1858 lämnades Lars ensam med fyra minderåriga barn (sonen Nils dog som liten). Efter några år som änkeman gifte han om sig med den 21 år yngre Anna Sara och fick fem barn med henne. Anna Sara var jämnårig med Lars barn från första äktenskapet. Torkel hade, förutom faderns barn i första äktenskapet, fyra helsyskon: bröderna Nils Larsson Axman (1873–1944) som var gift med Maria Kristina Johansdotter från Offerdal, Per Larsson Axman (f. 1878), gift med Julia Paulsen i Fjellheim i Norge, Lars Larsson (1880–1896) samt systern Anna Margareta (f. 1868) gift Ringdal i Mittådalen (Ljungdahl & Rehnfeldt 2013). Efter Lars Jonssons död 1893 (Torkel var alltså endast sex år då han blev



Torkel och Maria med barnen Fredrik och Sara.
Foto Nils Thomasson, Jamtli bildbyrå.

faderlös) gifte hans mor Anna Sara om sig med Nils Olofsson Rensberg från Tännäsfjäll. Torkel bodde hos sin mor och Nils vid folkräkningen 1900. Vid folkräkningen 1910 var Torkel antecknad som fjällman och dräng. Han var då, sexton år gammal, dräng hos Jon Elias Jakobsson i Åre-Storsjö lappby, som var ansedd som en riktig storrenägare. Jakobsson hade ytterligare två drängar anställda samtidigt som Torkel.

Torkel och Maria fick fem barn tillsammans. Sara född 1918 var äldst, därefter kom Kristina Lucia (Stina) (1921–1940) som dog i TBC på Hede sanatorium endast nitton år gammal (Tännäs lappförsamlings kyrkoarkiv), Fredrik Emanuel (1923–2014) som var renskötare och bodde i Ljungdalen, i alla fall under senare delen av livet. Han arbetade som rendräng hos sin morbror Nils Fredriksson i Glen och var gift med Astrid Jonasson från Värjaren i Frostviken. Sonen Lars (1925–1992) jobbade på ett stålverk i Borlänge och yngste sonen Nils Lennart (1933–1999) bodde som vuxen omväxlande i Mittådalen och Sveg.

SARA MARGARETA LARSSON 1918–1993 Hede lappförsamling (lf)

MOR Maria Magdalena Fredriksdotter (1893–1975), Undersåkers lf
 MORFAR: Fredrik Nilsson (1860–), Undersåkers lf
 MORMOR: Kristina Margareta (»Stor-Stina») Nilsson, död i Undersåkers lf

FAR Torkel (Torkil) Larsson (1887–1962), Hede lf
 FARFAR: Lars Jonsson Doj (1826–1893), Hede lf
 FARMOR: Anna Sara Perdotter (1847–1918), Hede lf

SYSKON Kristina Lucia (Stina) (1921–1940). Dog i TBC på sanatoriet i Hede. Inga barn.

Fredrik Emanuel (1923–2014). Renskötare, bodde i Ljungdalen. Gift med Astrid Jonasson från Värjaren. Inga barn.

Lars (1925–1992). Arbetade på stålverket i Borlänge. Förlovad med Eivor Andersson från Sveg, inga barn.

Nils Lennart (1933–1999). Bodde i Mittådalen och Sveg, inga barn.

I en intervju från 1981 (samiska referensgruppen på Jämtlands läns museum) uppgav Sara att hon hade bott i en torvkåta i Glen under sina första levnadsår. Det bör innebära att hon och föräldrarna och hennes yngre syskon bodde hos moderns föräldrar under några år. Enligt renlängden i Lappfogdens arkiv hade Torkel Larsson tio skötesrenar hos sin bror Nils Larsson Axman i Mittådalen år 1919. Året därpå hade Torkels renantal ökat till 145 stycken, och han hade dem inte längre som skötesrenar utan han tycks ha haft renarna i egen vård. Kan vi anta att Torkel och Maria hade fått ett hundratal renar av Marias föräldrar när de gifte sig 1918, eftersom Torkels renhjord hade ökat så mycket på ett par år? Det är svårt att förstå varför Torkel och Maria bodde i Glen när de hade sina renar i Mittådalen. En möjlighet är förstås att Sara mindes fel. En annan möjlighet är att Maria och barnen bodde i Glen och Torkel i Mittådalen under några år.

Sara gick sina första tre skolår vid nomadskolan i Mittådalen. Enligt henne själv hade hennes familj då flyttat till Mittådalen och



Från Mittådalssamernas sommarviste vid Axhögen omkring år 1923. På bilden står Nils Larsson Axman, hans hustru Maria och barnen Lars, Pål och Lisa. Längst till

höger står Sara. Nils Larsson var hennes farbror och barnen hennes kusiner. Sara gick tre år i sommarskola i Axhögen. Foto Nils Thomasson, Jamtli bildbyrå.

hon kunde bo hemma och behövde inte bo på internatet. Sommarskola gick hon i vistet vid Axhögen. När jag var barn gick vi i skola om somrarna. Vi följde renarnas tidtabell. Terminen började strax efter midsommar och slutade fram emot oktober. Sen var vi lediga till i januari och fortsatte läsa till i april. Vi bodde, åt och pluggade i kåtor. Det var som ett internat, drivet med fast hand av jiema Maja. Skolmagistern bodde i en kåta för sig. Vi hade nog bättre lärare än de svenska barnen. De här pojkarna var idealister. Vi gick ut på fjället och lärde oss om bergarter,

växter och träd. Vi gick ner till sjön på morgonen, när läraren drog upp näten, rensade fisken och föreläste om fiskarnas anatomi berättade Sara för journalisten Thorleif Hellbom från Dagens Nyheter 1993. Årskurs 3–6 gick hon på nomadskolan i Änge i Undersåker. Där fick barnen bo hela terminerna, att resa hem på helgerna var alldeles för långt och inte att tänka på. När Sara var barn talade hon bara samiska men förstod svenska, som var undervisningsspråk på nomadskolan trots att de flesta lärare var samer.

När hon hade gått ut sjätte klass bodde Sara en tid hos sin mormor Stor-Stina i Glen för att lära sig att sköta ett traditionellt samiskt hushåll. *Men först och främst fick jag lära sig att aldrig skämmas för min härkomst* berättade hon i intervjun 1981. Matlagning, ta tillvara allt på renen efter slakten, hämta och bereda skohö, sy skor och kläder, väva band, barka skinn, göra rotkorgar – det var mycket som en renskötarhustru skulle klara av.

På bilden syns Nils Fredrikssons bostadskåta och för-
rådskåta i Bartjan. Nils var Saras morbror, och bakom
hans boplat hade Saras familj en kåta. Den revs på
1970-talet, men är i dag återuppbyggd och syns i bilden

Det är uppenbart att Saras morföräldrar
betydde väldigt mycket för henne, kanske
speciellt eftersom hon aldrig träffade sina far-
föräldrar som båda var döda när hon föddes.
I intervjun från 1981 återkommer Sara ofta
till sin mormor och allt som hon hade lärt
den unga Sara, inte minst om hur man skulle
uppföra sig och klä sig. *Blad, blommor och
hjärtan hörde inte hemma i samiska mönster. Det
räckte med korsmönster av olika slag, men färgerna*

bakom Fredrikssons boplat. Det är okänt när kåtan först
byggdes, men den fanns inte när Ernst Manker dokumen-
terade Fredrikssons kåta 1943.
Foto Ewa Ljungdahl.



måste vara de rätta. Sara berättar mycket från Bartjan (Kroktjärnsvallen), som är tåssåsen-samernas stora sommarviste och där hennes morföräldrar hade en kåta. Jag minns sista sommaren tillsammans med min mormor. Vi satt tillbakalutade mot en stor sten på vägen till Bartjan. Då jojkkade Storstina en jojke över alla fjällen och sjöarna och glädjen att än en gång få fara till sommarlandet.

I Mittådalen bodde Sara och hennes familj först i en kåta som Torkel hade byggt. Bredvid kåtan stod en förrådsbod som flyttades från Mässlingen till Axmans i Mittådalen 1914, och därifrån till Torkel Larssons bo-

plats. Årtalet 1914 står inristat ovanför dörren. Intill kåtan och boden byggdes en stuga när barnen var små.

Omkring 1950 var stugan gammal och omodern och Torkel och Maria byggde ett nytt bostadshus på andra sidan vägen (från den gamla stugan). Huset används ibland fortfarande av Saras barnbarn. Den gamla stugan övertogs av sonen Lars och hans fastmö Eivor, som bodde där periodvis.

Några av Saras barnbarn förbereder byggandet av en ny »Bexeliuskåta« på den gamla kåtaplatsen i Bartjan 2012. Foto Ewa Ljungdahl.





Fredrik och Maria med barnen framför den nybyggda stugan i Mittådalen. Från vänster Sara, Lars, Stina och Fredrik. Den yngste sonen Nils Lennart är inte med på bilden, han var nog inte född ännu. Foto Nils Thomasson, Jamtli bildbyrå.



Det nya bostadshuset i Mittådalen som byggdes omkring 1950. Foto Ewa Ljungdahl.



Torkel Larsson och till vänster om honom sonen Nils Lennart i vistet på Skansen på 1940-talet. Foto Jamtli bildbyrå.

Arkiven berättar inte var och när Sara konfirmerades. Men vi får anta att det var omkring år 1932 eftersom de flesta unga konfirmeras i fjortonårsåldern. En gissning är att det var i Ljusnedals kyrka. Efter konfirmationen bodde Sara i sitt föräldrahem under några år. Från vintern 1933 var hon tillsammans med sin familj på Skansen i Stockholm där de var anställda som värdar i samevistet. Förmodligen var det ekonomiska skäl som gjorde att de arbetade på Skansen. Torkel

och Maria tycks inte ha haft så många renar att det räckte att försörja en familj med fem barn (Lappfogdens arkiv, renlängden). Torkel blev senare en av Ernst Mankers sagesmän och följeslagare när Manker var ute på fältresor i sitt arbete med att dokumentera alla samebyar i Sverige. Manker var intendent på Nordiska museet och hans fältarbeten finns utgivna i serien *Acta Lapponica*. I Nordiska museets samlingar finns flera föremål som Torkel hade skänkt eller sålt till museet.

VUXENLIV

Saras dotter Christina Lindqvist berättade 2016 om sin mor: Under vintern 1938–39 arbetade Sara som kocka vid ett vägbygge i Långå i Härjedalen. Där träffade hon sin blivande make, Åke Bexelius från Kalix som försörjde sig som handelsresande. Åke och Sara blev förälskade och Sara blev med barn innan de hunnit gifta sig. De flyttade till Kinnekulle i Västergötland där de gifte sig och bodde under en period. Äldste sonen Lars Åke föddes 1939 när Sara var 21 år. Enligt Tännäs lappförsamlings kyrkobok, flyttningslängder, utflyttning 1916–1941, fick Sara Margareta Larsson utflyttningsintyg från Mittådalen den 2 mars 1940 då hon blev inskriven i kyrkoboken i Gössäter, Ektorp i Fullösa församling i Västergötland. I och med giftermålet lämnade Sara sin samiska vardagsmiljö. Eftersom hon gifte sig med en man som inte var same togs hennes renmärke ifrån henne vid giftermålet, sådan var den samiska traditionen.



Familjen Bexelius bodde i många år i ett hyreshus på Samuel Permans gata i Östersund. Foto Ewa Ljungdahl.

Efter några år i södra Sverige flyttade Sara med sin familj tillbaka till Jämtland. De bodde först på Frösön, därefter i Lugnvik en kort period, sedan flyttade de till Östersund och bodde först i ett hus på Brunflovägen, därefter på Storgatan och slutligen i en ny modern lägenhet på Samuel Permans gata. Vilken lycka med varmvatten och toalett, så skönt att slippa utedass och kallvatten!

Sara och Åke fick fem barn tillsammans:

Lars Åke (1939–2000)

Leif (1943–1997)

Christina f. 1945

Jan f. 1947

Per-Olof f. 1949

Trots att Sara var fembarnsmor så förvärvsarbetade hon under hela livet. Under åren i Östersund jobbade hon bland annat som städerska hos en tandläkare och som tvättbiträde på Pressateljén. Ibland vakade hon på sjukhuset så att hon skulle kunna vara hemma med barnen på dagarna, och under en period var hon spritkassöska på hotell Standard. Under senare delen av livet hade hon en egen kiosk i Karlslund. Eftersom maken Åke var handelsresande var han inte hemma så ofta utan vardagslivet med barnen fick Sara klara av själv. Under en period var Åke och Sara officiellt skilda, men skilsmässan »trädde aldrig i kraft» enligt Christina. Det hände att Saras släktingar hjälpte henne genom att bidra med renkött och fisk, alltid ett välkommet tillskott till hushållskassan. Barnen fick en strikt uppfostran och uppmanades att läsa vidare och skaffa sig ordentliga utbildningar, även Christina som var enda flickan i syskon-

Under några somrar arbetade Sara i vistet på Jamtli där hon informerade besökare om samiska traditioner. Sara i kåtan på Jamtli sommaren 1962. Foto Jamtli bildbyrå.



skaran. Christina minns sin mor som en glad och positiv person som aldrig berörde tråkiga och jobbiga ämnen.

Sara släppte aldrig kontakten med sin samiska bakgrund trots alla år i stadsmiljö. Hon var stolt över sin bakgrund och försökte aldrig förneka den som många andra samer gjorde när de flyttade till stan. *Det är inte så konstigt att jag alltid vördat mitt samiska ursprung eftersom jag har fått växa upp i en sån fantastiskt fin miljö och med människor som var stolta över att vara samer. Trots att jag lämnade min by och blev gift med en svensk och bosatt bland betongmurarna i en stad så har inte åren utplånat minnena från min samebytid och det är jag stolt över* berättar Sara i intervjun från 1981.

Det kom ofta samer från Mittådalen och Glen och bodde i kökssoffan eller på golvet hos Sara när de var på besök i Östersund. Sara pratade samiska med sina föräldrar, ibland med svenska ord inblandade, och vid högtidliga tillfällen bar hon kolt. Däremot talade hon inte samiska med sina egna barn, och det gjorde inte heller Christinas morföräldrar. Men Christina och hennes syskon fick inte säga »du« till sin mormor och morfar, de skulle säga *aahka* och *aajja*. Saras barn hade inte heller samiska kläder utom Christina som fick en kolt en gång när hon som liten flicka skulle vara brudnäbb på sin morbror Nils Fredrikssons bröllop.



Familjen Larsson boplats i Mittådalen. På bilden syns stugan där familjen bodde, bakom stugan förrådsboden samt en kåta som mest användes för rökning av kött och fisk. Foto Ewa Ljungdahl.



Torkel och sonen Fredrik på Skansen. Foto Nordiska museet.

Som vuxen besökte Sara ofta sitt föräldrahem i Mittådalen tillsammans med sina barn. Hon hade mycket kontakt med föräldrarna och sin bror Nils Lennart, som liksom Sara hade en stark samisk identitet. Nils hade en CP-skada och vistades som ung på Eugeniahemmet, en vanförestalt (sjukhem) i Stockholm, där han gick i skolan. Som vuxen gick han på Birka folkhögskola och åtminstone ett år på slöjddlinjen på Samernas folkhögskola i Jokkmokk. Senare i livet bodde han mest i Mittådalen.

SKANSEN

Redan som väldigt ung hade Sara arbetat i vistet på Skansen tillsammans med sina föräldrar och syskon. Första gången var 1933, när Sara var fjorton år. Det är svårt att föreställa sig vilken omställning det måste varit att komma till storstaden från livet i lilla Mittådalen. Familjen, som sågs som mycket exotisk med sina kläder, språk, slöjd och en livsstil som skilde sig mycket från »den vanliga svensken», fick förstås mycket uppmärksamhet. *De bodde i kåtan på den tiden, pappan*

körde turister i ackja med förspänd ren. Det var en enorm attraktion, omtalad och omskriven över hela världen skrev journalisten Thorleif Hellbom i en artikel i Dagens Nyheter 1993. Familjen Larsson blev ofta utbudna av Skansens besökare; de fick fribiljetter till konserter och utställningar och en gång fick Sara biljetter av konståkerskan Sonja Heine till VM i konståkning på Stadion 1934. En vinter tävlade Sara på skidor med flickorna i en Östermalmsskola. Sara vann med tre och en halv minut och nästa år ville inte flickorna ha med henne (*Vem är same?* Skansens studiematerial om samisk identitet). De blev ofta hembjudna till folk i Stockholm, och en gång var de till och med inbjudna av hovet att besöka Stockholms slott och Drottningholm.

När hon var vuxen och hade egen familj återvände Sara till vistet på Skansen, men nu endast under somrarna. Dottern Christina minns att det var hon och hennes bröder Per Olof och Janne som var med mamma på Skansen, de äldre bröderna Leif och Lars Åke var aldrig med i Stockholm, de var istället hos morfar och mormor i sommarvistet Bartjan. Nu hade tiderna förändrats och Sara och hennes barn bodde inte i kåtan i vistet, utan i ett rum i »posthuset« vid Bollnästorget. De åt alla måltider på Skansen, och lagade aldrig mat i vistet. Barnen behövde inte »klä upp sig« och gå i kolt, och Christina upplevde aldrig att de kände sig utpekade. Hon och syskonen sprang omkring lite som de ville, roligast var när de fick ha en overall med texten »djurskötare« på ryggen och följa med skötarna till djuren. Personalen på Skansen, även Sara, umgicks mycket med varandra och

träffades även utanför Skansen. Ibland kom morfar Torkel ner till Skansen och hälsade på och upplevde gamla stockholmsminnen. Då kunde han ta med sig Christina och hennes syskon och gå på Gröna Lund.

Sara var på Skansen ända tills sitt sista levnadsår, 1993. Den sommaren blev hon intervjuad av journalisten Thorleif Hellbom från Dagens nyheter:

Men nu har hon fått nog, tycker hon. Är man sjuttiofem, så kan man ha gjort sitt och kan ta det lugnt och hålla sig hemma hos katten. Det här är sista sommaren för henne i vistet på Skansen. Men så har hon sagt de senaste fem åren. Efter jul, när ljuset börjar komma tillbaka, har hon hittills alltid kommit på andra tankar. »May I take a picture« hörs en röst från kåtans öppning. Det är den tredje som frågar och den tjugonde som plåtat den korta stund vi suttit där. Sara finns i många tusentals fotoalbum världen över, på filmrullar och videokassetter. Till julen brukar det komma kvitton på detta, kopior från Bejing, Hawaii, San Francisco och München. Några främmande språk fick hon inte lära sig i nomadskolan, men hon klarar sig galant på det hon snappat upp. Vilket träslag är den här dörren gjord av, frågade en amerikan som knackade på i kåtan. Sara funderade ett tag. »Christmas tree« sa hon. Och då förstod alla.

Endast några månader efter intervjun avled Sara. Hon fick alltså rätt i att detta var hennes sista sommar på Skansen.



Sara väver skoband i vistet på Skansen 1935. Foto Nordiska museet.

Dagens nyheter 14 oktober 1993

SARA BEXELIUS, Östersund, har avlidit nära 75 år gammal. Närmaste anhöriga är barnen Lars-Åke, Leif, Christina, Jan och Per-Olof med familjer.

När budet om Saras bortgång nådde Skansen var vi många som kände att vi förlorat en bit av själva Skansen. 1933 kom Sara första gången till Stockholm för att tillsammans med föräldrarna Torkel och Maria Larsson möta Stockholmspubliken i lappkåtan på Skansen. Det var på vintern. Familjen bodde i kåtan och Torkel Larsson hade med sig egna körrenar. Han bjöd för-tjusta turister på oförglömliga turer med ackja efter ren. Då var Sara 14 år. Hon var född i Iffelnäs i Hallens socken inte långt från Oviksfjällen och växte upp i Glens lappby tillsammans med föräldrarna och mor-föräldrarna som var renskötande samer.

Hon gick sex år i nomadskola först i Mittådalen sedan i Undersåker. 20 år gammal gifte hon sig och lämnade samelivet. Men till Skansens lappkåta skulle hon återvända

många gånger för att föra samernas talan och berätta om livet bland de renskötande samerna. Oändligt många besökare mötte henne genom åren, först som ung flicka på 1930-talet klädd i den ljusblå flickdräkten, senare tillsammans med de egna barnen på 1950-talet och slutligen under de senaste tio åren då hon under flera veckor varje sommar suttit i kåtan vid elden i sin mörkblå dräkt, vid högtidliga tillfällen prydd med hennes egna dräktsmycken i silver.

Ofta har vi hört henne säga: »I år är det allt sista gången jag kommer till Skansen«. Men vi har varje gång känt oss säkra på att när sommaren kom skulle vi få träffa henne igen i kåtan. Nu blir det inte så och det känns tomt och vemodigt. Samtidigt är vi många både inom och utanför Skansen som kommer att minnas henne med glädje och känna tacksamhet över att få träffa en sådan traditionsbärare.

Inga Arnö-Berg

Skansens Kulturhistoriska avdelning

FILMEN SAMPO LAPPELILL

Sara, hennes far och två av hennes söner var skådespelare i filmen Sampo Lappelill, som hade Sverigepremiär den 18 december 1949. Filmen var en dramatisering av Zacharias Topelius berättelse *Sampo Lappelill – en saga från finska Lappland* från 1860. Manus till filmen skrevs av Rolf Husberg och Stig Wesslén. Leif Bexelius spelade huvudfiguren Sampo Lappelill och hans bror Lars Åke spelade Anu, Sampos bror. Sara var deras mor och Tor-kel Larsson deras morfar, precis som i verkligheten. Filmen spelades till största delen in i Sirges (Sirkas) sameby i Jokkmokksfjällen, men några scener utspelade sig i Bartjan.

Filmens handling: *Långt uppe i Lapplands fjällvärld, där inga människor är bofasta, lever Sampo Lappelill. Tillsammans med sin pappa, mamma, morfar och lillebror följer han den stora renhjorden från betesplats till betesplats. Hans bästa vän och lekkamrat är hundvalpen Joffe. Sampo rider på renar och åker ackja på skarsnö. Han får vara med om renskiljning och -slakt och om det stora undret, då renkorna föder kalvar på majsjön. Och han lär känna vildmarkens djur – lämlar, hermeliner, rävungar och fåglar. Vid elden på kvällarna berättar morfar om hur det var förr. Hungriga vargar strök runt renhjorden. Att freda hjorden innebar ibland livsfara. Sampo ryser av spänning, och på*



natten drömmer han om hur glupska vargar jagar hundratals renar utför fjällbranterna. En sommar-dag strövar Sampo och Joffe lite längre bort från lägret än vanligt. Inne i skogen möter de en ensam björnunge, och Joffa springer den till mötes för att leka. Sampo, som först är reserverad, vill efter en stund också vara med. Jovva ska björnungen heta, bestämmer han. Hela dagen har de roligt tillsammans, och på kvällen följer Jovva med hem till tältet. Sampos mamma blir inte glad åt hans nya lekkamrat, och när björnungen sedan överraskas inne i tältet efter att just ha satt i sig familjens kvällsmat, jagar hon i väg den. Nästa dag drar familjen vidare med hjorden. Renhjorden drivs ned till höstbete, och i tre månader får Sampo bo på samma plats. Han får också börja i skolan. Men i skolsalen kan han inte låta bli att tänka tillbaka på den sköna sommar som varit

och drömma om den som ska komma. (Bearbetning av programblad och reklammaterial).

Efter ett långt och innehållsrikt liv med arbete in i det sista avled Sara hastigt i en hjärtinfarkt i slutet av 1993 utan att ha varit sjuk tidigare. Hon dog hemma i sin lägenhet på Samuel Permans gata i Östersund. När hon hittades död satt hon vid köksbordet, märkligt nog med en tidningsartikel om Mittådalen uppslagen. Sara kremerades och hennes aska spreds för vinden i hennes älskade fjälltrakter.

SKRIVNA KÄLLOR

Dagens nyheter 1993, artikel av Thorleif Hellbom.

Dagens nyheter 1993-10-14, artikel av Inga Arnö-Berg.

Folkräkningen 1900.

Folkräkningen 1910.

Intervju med Sara Bexelius, Jämtlands läns museum
(samiska referensgruppen).

Lappfogdens arkiv, renlängderna.

Ljungdahl, E. & Rehnfeldt, I. 2013. Lucia Larsdotter,
Lussi Lars, från Mittådalen.

Sampo Lappelill, bearbetning av programblad och
reklammaterial.

Tännäs lappförsamlings kyrkoarkiv, födelse- och
dopböcker 1895–1941.

Tännäs lappförsamlings kyrkoarkiv, lysningsböcker
1895–1941.

Vem är same? Skansens studiematerial om samisk
identitet.

MUNTliga KÄLLOR

Jerker Bexelius

Christina Lindqvist

I den här skriften får du lära känna Anna-Brita Kråik,
Elisabet Rensberg och Sara Bexelius, tre samiska
kvinnor från Jämtlands län. Anna-Brita och Elisabet
föddes båda på 1870-talet och levde fram till mitten av
1900-talet medan Sara levde hela sitt liv under 1900-talet.
De tre kvinnornas levnadsöden var helt olika trots
att de hade likartad uppväxt i renskötarfamiljer.



Länsstyrelsen
Jämtlands län

Skrifter utgivna av Gaaltije 22
ISBN 978-91-981159-6-3 · ISSN 1650-3503